

17/4-58

క ర్మ యో గు లు

శుభ
ప్రభ.

స ర స్వ తీ పు త్ర :

పు ట్ట ప ర్తి నా రా య జా చా ర్యు లు

1119
ROP

894.8133
NAR

వి ద్యో ద యా ప జ్ఞి కే ష న్ను,
క డ ప

౬౬

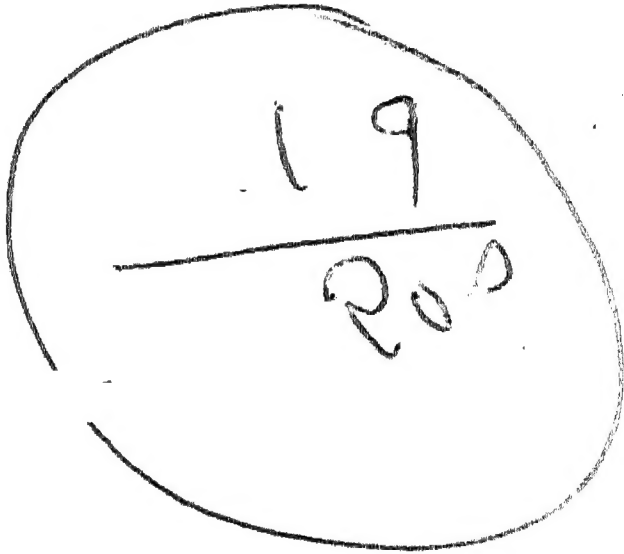
కర్మ యోగులు

శుభ

Hand No. 7362 Rep.

‘సరస్వతీపుత్ర’

పుట్టపర్తి నారాయణ చార్యులు

విద్యోదయా పబ్లికేషన్సు

కడప

FIRST EDITION
JULY — 1956
ONE RUPEE.

Acc. No. 7362

C. 31331
394' 57R

మ న వి

ఈ పుస్తకములోని యిద్దఱు వీరులును యించుమించు - ఒక శతాబ్దములోని వారే. కాకున్న నొకటి రెండు దశాబ్దములు ముందు వెనుకల జరగనేమో ! ఒకఁడు జాతి ధర్మమును బ్రతిష్ఠించుటకై బ్రయత్నించి కృత కృత్యుడైనవాఁడు. జంబుకేశ్వరుఁడు 'విశ్వ ధర్మ ప్రతిష్ఠాపనకై' యత్నించి - తాను బలియైనవాఁడు. ఈ రెండుఘట్టములందును బ్రజలు జూపిన చైతన్యము సామాన్యమైనది గాదు. కర్మయోగులకుఁ గలవిలువ వారి కార్యసాఫల్యతనుబట్టి గాదు, వారి ప్రవృత్తిని బట్టి.

'ఆంధ్రజాతి' 'ఆంధ్ర దేశము' అను నావేశము - నాటిది నేటిది గాదు. అది బండ్రెండవ శతాబ్దముననే యారంభమైనది. దానికి శ్రీకారమును జుట్టిన కర్మయోగి, కాపయనాయకుడే.

ఈ పుస్తకమున భాషను సాధ్యమైనంత సులభముగ వాడితిని. తెలుగు పలుకు బడులనే యెక్కువగ నుపయోగించితిని.

రామచంద్రారెడ్డి నా కన్నిరీతుల హేతుఁడు. అతఁడు నాతో నీ రచన చేయించెను.

విద్యా శాఖాధికారులు, నా యీ ప్రయత్నము నాదరింతురని యాకాంక్షింతును.

—పుట్ట పర్తి నారాయణాచార్యులు

విషయ సూచిక:

1. కాపయనాయకుడు
2. జంబుకేశ్వరుడు

కౌపయ నాయకుడు

కౌలము సుదర్శన చక్ర స్వరూప మని పెద్ద లన్నారు. దానికి శతకోటి యంచులు. ఒక యంచు వలె మఱి యొకటి యుండదు. ఒక దాని రంగువంటిది వేరొక దానిది గాదు. ఆ చక్ర మెప్పుడును దిరుగుచునే యుండును. ఒక యంచు గడచి వేరొక యంచు వచ్చుట కెంతకాలము బట్టునో జెప్ప గలవాఁ డెవ్వఁడును లేడు. దాని పరివర్తనము నిరంతరము సాగుచునే యుండును. ఆ చక్రకారములు రక్షణ శిక్షణాత్మకములు. ఈ రెండు కియలుఁ గూడ వ్యావహారిక సత్యములో, కాక పరమార్థములో— యది యను మనకుఁ దెలియదు. దాని పరివర్తనములకు బైన నిలచి దాని గమన మిట్టి దట్టి దని చెప్పగల వారు లేరు. అది వా జ్ఞానసాతి భూమి. దాని గమనము విచిత్రమన్నచో జాలదు. అవేద్యము.

కాకతి ప్రతాపరు డుఁ డాంధ్ర దేశమున వెలిగిన యొక గొప్ప వెలుఁగు. అతని సామ్రాజ్యమున నవలక్ష ధనుర్ధరు లెప్పుఁడును విక్రమము రూపుగొన్నట్లు; ఓరుగల్లు నగరమున కున్న వైభవ మాకాలమున డిల్లీకి లేదు. ఆ

నగరము పర భయంకరము. ఎక్కడఁ జూచిన దేవాలయ
 గోపురములు, రాజ భవనములు. దాని ప్రాకారములు
 తారకా మండల స్తంబకావతంసములట ! ఏకశిలా నగర
 దుర్గ ప్రాకారములకు వెలుపలను లోపలనుఁ గూడ నుండిన
 వాటిక లనేకములు. ఆ నగరము చుట్టును—నా జనుల
 రసికతవంటి పూల తోటలు. వారి సంపద వంటి ఫల భరి
 తములైన వృక్షములు. స్వచ్ఛ శీతల జల సంభరితములై,
 వారి మనస్సుల వంటి జల ప్రవాహములు. నాటి యాంధ్ర
 దేశ సౌభాగ్యము దక్షిణాపథము నంతయుఁ గన్ను గోర
 గింపఁ జేసినది. తమిళకవి 'కంబరు' కాక కయుల రక్షణ
 నంది నాటి యాంధ్రదేశమును బహ్మండముగ వర్ణించెను.

ఓరుగల్లునకు గన్నమ నాయుడు రక్షింపఁడు.

ఈతఁడు ప్రతాపరు దుని మంత్రులలో విశ్రుతుఁడు. చక్కని
 యందగాఁ డట ! ఎల్లయనాయక మేచయ నాయకులు గన్న
 మంత్రి తమ్ములు. ఉన్నద పరిసంధి సింధుర సమాజ విదా
 రణ సింహములు. అందులోను మేచయ నాయకుఁడు పిడుగు
 వంటి వాఁడు. అతని ప్రతాపాగ్ని యాశా గజేంద్రకర్ణా
 నిలములతోఁ బజ్వరిల్లినది. అతని సితర్తి దిగ్విభూ దర
 హాస దీప్తులతోఁ జెలిమి సేసినది. మేచయ నాయకుని
 జయలక్ష్మికి సకల మహిపాల హృదయములు నివాళు
 లిచ్చినవి. ఆయన వీర ప్రతాప రుద్రునకుఁ గడుంగడుఁ
 గూర్చు నెచ్చెలి. ఇందులూరి రుద్రరాజు ప్రతాపరు

దుద్రుని పై న్యాధ్యక్షులలో నొక్కఁడు. ఇత డోరుగంటి యొక్క తూర్పు గవని మొదలు సింహాచల పర్యంతము గల భూమి నేలెను. ఇందులూరి రుద్రయ్య పరాక్రమ ముదగ మైనది. బెండపూడి యన్నమాత్యుఁడు ప్రతాపరుద్ర రాజ్య భార దురంధరులలో నొక్కఁడు. ప్రతాపరుద్రుని గజపైన్య మన్నా మాత్యుని పర్యవేక్షణ కింద నుండినది. అన్న మంత్రి 'ధాటి విఘటిత కుమ్మటో ద్యానుఁడు'. ఈ కుమ్మ టము మన యానగొంది దగ్గర. అన్న మంత్రి పరమ మహేశ్వరాచారుఁడు. సాహిణిమారుఁడు ప్రతాపరుద్రుని యశ్వాధి పతి. మారయ భాస్కర రామాయణ కృతిపతి. వీరే గాక ప్రతాపరుద్రునకు రక్షగా డెబ్బది యైదుగురు దుర్గాధిపతు లుండిరి.

నాడు బలిసినది వీరశైవము. భైరవార్చనము లింటింట నుండెడివి. మైలార దేవుని పూజ యానాటి జను లకు మెప్పు. ఈ దేవుడు భైరవుని తోడి జోడు. ఏకవీర దేవి యొక్క మహోత్సవములు—ఆంధ్ర దేశమున మహోత్సాహముతో, నొనర్పబడు చుండెను. ఏకవీరాదేవి రేణు కయే! ఆమె కొడుకే గదా పరశురాముఁడు. ఏకవీర యాది శక్తి యొక్క స్వరూప మని యా జనుల విశ్వాసము. ఉత్సవ దినములలో నేకవీర యెదుట 'బవినీలు' నిలబడి పరశు రాముని కథలు వీర రస గుంభితముగఁ బాడెను వారు.

యుద్ధము లందు షహశూరులై బోరాడి పాణముల
 గోల్పోయిన వారిని యానాటి జనులు బూజించు చుండిరి.
 ఆ వీర పురుషులకు, గుడులు నిర్మించెడు వారు. ఇట్లా
 రాధింపఁ బడు వీర పురుషుల యొక్క విగ్రహము లాంధ్ర
 దేశ మం దంతటను గనపడును. ముఖ్యముగ పల్నాటి వీరుల
 యాలయము లోరుగల్లున బ్రసిద్ధములు. అప్పటికే, పల్నాటి
 వీరుల విక్రమోజ్వల గాథ ద్విపద ప్రబంధముగ రచింపఁ
 బడి యుండెను. దీని నా పల్నాటి వీరుల శౌర్య సతాప
 ముల బకటించు హస్త ము దలతో—తాండవారభటులతో
 ‘బవినీలు’ బాడెడు వారు. ఆ ప్రబంధముల బాడువారి వేష
 రచనమే వేరు. వారు ధరించిన పుష్పహారము లరుణములు.
 పచ్చని పిండి గంధము నొడలంతయుఁ బూసికొని యుందురు.
 వేణి బంధములు వారి పాటల దాటింపులలో సడలి మూపు
 లపై వేలాడు చుండెడివి. రంగు రంగుల కాసె పుట్టములు
 గట్టుకొనెడి వారు. ఈ వేషములతో పాటలు బాడు చున్న
 ప్పుడు జనులు తండోప తండములుగ నా పాటలు వినెడి
 వాడుక.

ఆ కాలమున ఘటికా యం తము లుండెడివి. అప్పుడు
 ఘడియలను బట్టి గంటలను గొట్టు చుండెడి వారు. పూట
 కూళ్ళ యిండ్లూరూర. వానిలో ‘గప్పుర భోగి బియ్యము
 తో వండిన యన్నము. దానికిఁ దోడు గోధుమ పిండి
 వంటలు. పంచదార గుప్పెడు. కొత్తగఁ గాచిన హయ్యంగ

లీనము. పెసరపప్పు. అరటి మొదలగు పండ్లు. నాలుగైదు
 నంజుడు గాయలు. శరచ్చంద్ర చంద్రికా ధనశ్మైన పెరుగు
 ఈ భోజన మంతయు నొక రూకకు లభించెడి దట ఓరు
 గల్లున నాటి మాచలదేవి మిగుల బ్రసిద్ధురాలు. ఆమె యర్థ
 లకు, సమృద్ధిగ ధనమొసంగు చుండెడిది. మాచలదేవి ప్రియ
 గానము సిన కవు లెందరో యానాడు. ఆమె ప్రసిద్ధి
 దిల్లీ సురతానికిఁ గూడ లేదట !

ప్రతాపరుద్రుఁ డెన్ని రీతుల సమర్థుడైన వాఁడు.
 రాజ్య పాలనమం దెంత చతురుఁడో, సంగీత సాహిత్యము
 లం దంత నిపుణుఁడు. ఆనాటి కవులలో విద్యానాథుఁడు
 మకుటాయమానుఁడు. అతఁడు ప్రతాప రుద్రుని యశస్సును
 గానము చేసిన సంస్కృత కవి. ఆనాటి మఱియొక ప్రసిద్ధ
 కవి యచింతేంద్రుఁడు. ప్రతాప రుద్రుని శాసనములలోని
 యాతని శ్లోకము లొక్కొక్కటి పబంధ శతములతో
 సమానమైనవి. కాక యుల నాడు ముఖ్యముగ విజృంభించి
 నది భరతా భ్యసనము. రాజుయొక్క యంతఃపురము లందే
 యనేకములు నాటక శాల లుండెడివి. కేవలము కళలనే గాక,
 ప్రతాప రుద్రుఁ డనేక విద్యావంతులను గూడఁ బోషించిన
 విజ్ఞాని. అతని శాస్త్ర పరి శ్రమ మసామాన్యము. ఆ పరిశ్రమ
 మునకుఁ బండితులే వెలు గందెడువారు. ప్రతాప రుద్రుని
 సభ శాస్త్ర పండితుల సాము గరడీలకు 'ఖర ' వంటిది.

ఖడ్గ సంచాలనము, తురగ సంచాలన నైపుణి, వ్యూహ రచన మొదలగు విద్య లన్నియు, నానాటి రాచ వారికి సామాన్యములే ! ప్రతాపుడు దున కింతేగాక, యనేక రహస్య విద్యలు దెలిసి యుండెను. ధనుః పాండిత్యమున నతని కతఁడే సాటి ! శబ్ద భేది మొదలగు విద్య లాతనికి బరిచితములే ! చలా చల లక్ష్యములను భేదించు సిద్ధి ప్రతా పుడు దున కసూర్యముగ నుండెను. గజ సంచాలనమం దాతఁడు సిద్ధహస్తుఁ డట ! ఆ రాజునకు సేన పరిచ్ఛదము మాత్రమే శాస్త్రములం దకుంఠితమైన మేధయు, ధను వునం దాతతమైన మార్వీయు, —నీ రెండే యాతని కర్థ సాధనములు. అత్రస్తుఁడై యాతఁడు దన్ను రక్షించుకొనును. అనాసక్తుఁడై యర్థమును జేచ్చును. అనాతురుఁడై ధర్మ మును బాలించును.

అష్ట మంతులు గలిసి చేసిన యాలోచనలు - ప్రతా పుడు డొక్కఁడే జేసిడు వాడు. ఒక్కొక్కసారి ప్రతాప రు దుని యూహ లష్టమంతుల యూహలకుఁ గూడ నంతు దొఱుక కుండెడివి. ఇంత మేధ యున్నను రు దుఁడు వినీ తుఁడు. డెబ్బది యైదుగురు సామంతులలో నాతని కన్ను దప్పిపోఁ గల వాఁడెవ్వడును లేడు. సామంతుల శరీర మన స్సులలోని పతి కదలికయు, నాచ కవర్తికిఁ బరిచితమే ! కాని యట్లని సామంతులను వేచికొని తినుటయును లేదు. సామంతుల కెప్పుడును రు దునిఁ జూచిన భయము. భయము

మాత్రమే గాదు. ఆత్మీయత. ఆతః ఉంతగా తోడివారిని
ప్రేమించు చుండెను.

ఆకాలమున విజృంభించినది వీరశైవ మత మంటిని.
ప్రతాపరుద్రున కున్న శైవాభిరతి యనన్య మైనది. ఈ
ప్రాపుతో శైవమత గురువు లనేకు లాంధ్ర దేశమునకు రాఁ
దొడఁగిరి. శ్రీశైలము పుష్పగిరి కోసిగి మొదలైన చోటు
లలో వీరశైవ మతము లుండినవి. ఒక్కసారి యైనను శ్రీశైల
మల్లికార్జునుని దర్శించిననే జన్మకు ముక్తి యని యానాటి
జనుల విశ్వాసము. మండలేశ్వరులైన మహారాజులకు, సామం
తులకు గురువు లారాధ్య బ్రాహ్మణులు, లేక శివయోగు
లైన బ్రహ్మచారులు. నాటి మంత్రులు లింగ ధారులైన
నియోగి బ్రాహ్మణులు; వీరులైన సేనాధిపతులు మొదలగు
వారికి గురువులు జంగమయ్యలు. ఈ వీర శైవులకు వీర
శాక్తేయ మందును, నభినివేశము గద్దు. వీరశైవ భక్త్యావేశ
పరవశులై యున్నప్పుడు శివుఁడు బ్రమధ గణములతోఁ
గూడి తమతో నృత్యము సల్పునని యా జనులు భావించెడి
వారు. శైవ నృత్యము నందు వా రొనర్చు భయంకర
కృత్యములు హృదయములకు దిగ్భ్రాంతి గొల్పెడు నట్టివి.

కాకతి రాజ్యమందు నాడు జైనులుఁ గూడ నుండిరి.
వీరశైవులకును, జైనులకును ద్వేషములు బెరిగినవి. రాజ్యా
ధికారము గలవా రగుటచే వీరశైవులతో, బ్రాహ్మణులు

మైత్రితో వర్తింపఁ జొచ్చిరి. కనుక వీరిద్వారకును, జైనులు శత్రువులే యైనారు. రాజునకు జైనులపై నంత యభిమానము లేదు. అందుచే జైను లెక్కువ గట్టపడ వలసి వచ్చెను. జైన సామాన్యప్రజ దిన దినమునకు శైవులై పోఁజొచ్చిరి. జైన మతాచార్యు లనేకులు కర్ణాటక మహారాష్ట్ర దేశము లకు వలస బోయినారు. మిగిలిన గొందఱు 'ధాన్యకటకము' 'యేకశిల' మొదలగు చోటుల నివసింపఁ జొచ్చిరి. వారికిని —యితర పండితులకును దఱచు శాస్త్ర చర్చలు సాగెడివి. మహా విద్వాంసులైన జైనమతాచార్యు లనేకులు వైష్ణవులుగ మారి పోయినారు.

ప్రతాపరుద్రుని నిరాదరణతో బాధపడిన యనేకులైన జైనులు బాణ త్యాగము గావించు కొనిరి. తపస్సులైన జైనులు నానా రీతులఁ ప్రతాపరుద్రుని శపించినారు. ప్రాణహత్య సేసికొన నొల్లక, గొన యూపిరితో జీవించిన జైనులు కాకతీయ రాజ్యమునకుఁ బచ్చన్న శత్రువులుగ మారిరి. లోలోన వారు తక్కువ రాజుతోఁ గుట లారంభించినారు. డిల్లీ చక్రవర్తులతో మంతనములు సేసిరి. ఆంధ్ర రాజ్యములోని యనేక రహస్యములను, వారిద్వారకు జైను లెరింగించినారు. జైను లొనర్చిన —యీకార్యముతో నాంధ్ర సామ్రాజ్యము జితికి పోయినది. ప్రతాపరుద్రుని బ్రాణము గూడఁ బోయినది.

పతాపరు ద చ కవర్తి రామచంద్ర దేవుడు సమ
 కాలికుడైన రాజు. అతని రాజధాని దేవగిరి. మహారా
 ష్ట్రము, గుంతల దేశమున గొంత భాగమును రామచంద్రుని
 యధీనమం దుండెను. పతాపరు దునకు దరువాత దక్షిణ
 దేశమున బలాఘ్యు డీతడే రామచంద్ర దేవునకును, గాక
 తీయులకును మనస్పర్థలు కద్దు. కాని సమ బలు లగుటచే
 వారిలో నొకరి నొకరు జెనక కుండిరి. రామచంద్ర దేవుడు
 గొప్ప శాస్త్రవేత్త. అతనికి విద్వ త్పండితగోష్ఠు లొక చాప
 ల్యముగఁ బరిణమించినవి. ఈ చాపల్యముతో స్వదేశరక్షణ
 మందు రామచంద్రదేవుఁ డేమారినాడు. ఉత్తర హిందూ
 స్థానమందు ద్రుత తరముగ మార్పులు జరుగుచున్న కాల
 మది. ఈ మార్పులను రామచంద్రుడు గమనింపనే లేదు.
 సరిహద్దు లందున్న యాతని దుర్గములు బలహీనములుగ
 నుండెను. పతాపరుద్రుడును రామచంద్రుని పాతమునే
 యనుసరించినాడు.

అల్లాయుద్దీను దక్షిణమున బ్రత్యక్ష మయ్యెను.
 వానితో నాశ్విక సైన్యము మాత్రమే యెనుబదివే లుండి
 నది. తక్కిన సైన్యమునకు మితిలేదు. వాడు దేవగిరిపైఁ
 బడెను. హఠాత్తుగఁ గలిగిన యీ దండయాత్రతో రామ
 చంద్రునకు టిక్కు దోచినది గాదు. అతని కడ నున్నది
 నాలుగువేల సైన్యము మాత్రమే అప్పటికిని ధైర్యముగఁ

బోరినాడు. ఎంత విక్రము మన్నను, నసాధ్యము సాధ్య
మగునా ? రామదేవుఁ డోడి పోయెను. సంధికి సన్నాహ
మొనర్చి నాడు. రామదేవుఁ డల్లాయుద్దీనున 'కాటు నూర్ల
మణుఁగుల ముత్యము లొసఁగెనట వేయి వెండి నాణెములు.
నాలుగువేల పట్టు పీతాంబరములు. ఇవిగాక యనర్ఘ్యములైన
రెండు నగలు. కొంత దేశము. వీటి యన్నిటికిని దోడు
బ్రతి సంవత్సరమును గట్టవలసిన కొంత కప్పము' ఈ లాభ
ముతో నల్లాయుద్దీను, దాత్కాలికముగ డిల్లీకి మఱలి
నాడు.

ఒకసారి దాక్షిణాత్య సంపదను రుచి చూచినాడు
గదా ! మఱి వానికి నిద్దుర యెట్లు బట్టును ? తాను మఱలి
పోయిన కొన్ని దినములకే, మఱల 'మల్లిక్కాఫర్' యను
సేనాధ్యక్షుని క్రిందఁ గొంతసేన యొసఁగి దక్షిణదేశ దండ
యాత్రకుఁ బరిపినాడు. 'మల్లిక్కాఫర్' ఓరుగల్లుపై నెత్తెను.
వానికి రామచంద్ర దేవుఁడు బాసట ! తాను దురుష్కు
లకు లోఁగి నపుడు ప్రతాపరుదుఁ డేల స్వతంత్రుఁడుగ
నుండవలె నని రామచంద్ర దేవుని యూహ మల్లిక్కాఫరు
దండయాత్ర వార్తను విన్న ప్రతాపరుదుఁడు వాని నెదు
ర్కొనుటకై లక్ష సైన్యము పంపినాడు. గౌతమీ రమున
యుద్ధము సాగినది. ఆ నది నీరు వీరుల రక్తముతో దాసాని
పూవుల కాంతిని ధరించెను. ఆంధ్రసైన్యములు 'మల్లి
క్కాఫరు'ను గడి దేశము దాటువరకుఁ దరిమి గొట్టినవి.

వాడు వెనుదిరిగి చూడక బర్వెత్తి పోయెను. సైన్యములు
 చెల్లాచెద రయ్యెను. మల్లికాఫరు డిల్లీ చూచువరకు
 వెనుదిరిగి చూడనే లేదు. డిల్లీని దరిసిన వెనుక వెనుదిరిగి
 చూచినాడు. అప్పుడు దెలిసినది వాని కాంధ్ర సైన్యములు
 దన్ను వెన్నాడుట లేదని! ఆంధ్రవీరులు దన్ను వెన్నాడ
 కున్నను భయముతో ననేక దినములు వారు దన వెనుకఁ
 దరుము చున్నట్లే వానికిఁ దోచెడిది. యుద్ధ రంగమున నైన
 గాయములు వానికి మానినవి. కాని భయము మానుటకుఁ
 జాలకాలము వట్టెను. ఈ పరాభవము వాని యెదలో
 శూలమై గుచ్చికొన్నది. కొంతకాలము జరగెను.

రామచంద్రుడు గప్ప మెగురవేసి నాడు. ఇది డిల్లీ
 చక్రవర్తి కాగహ కారణ మైనది. అతడు మరల 'మల్లి
 కాఫరు'ను దక్షిణమున కంపెను. మల్లికాఫరు సైన్యము
 లక్ష కాల్బలము. ముప్పది వేల గుఱ్ఱపు దళము. హఠాత్తుగ
 వాడు దేవగిరిపైఁ బిడుగువలెఁ బడెను. రామచంద్రదేవుని
 కడ సంత సైన్యము లేదు. పతాపరుదుని సాయమడుగు
 టకుఁ దనకు మొగము లేదు. యుద్ధమున రామదేవుఁ డోడి
 పోయెను. రామచంద్రదేవుని ఖైదీగ బట్టికొని 'మల్లికాఫరు'
 డిల్లీకిఁ బంపినాడు. అటనుండి వాఁ డోరుగల్లును దేరి
 చూచెను. సాహసించి పైఁబడ వచ్చినాడు. లక్ష కాల్బల
 ముతో నన్నమ దేవుడు వాని కెదురు నడచెను. అశ్వార్థి
 పతి మారయ సాహిణి వానికి వెన్నుబలముగ నుండెను.

గజాధ్యక్షుఁడు మేచయ నాయకుఁడు వీర రసముతో బొంపిరి
 పోవుచు శత్రువుల దుంపెన లాడెదనని దానై ముందు
 ముందుఁ బరవళ్ళు ద్రొక్కినాడు. ఆంధ్రసైన్యము గదలి
 నది. ఆ కదలిక వాసుకి సర్పము గదలిసట్లే యుండెను.
 ఆ సేనా సర్పమునకు వేయి నోళ్ళులు. ఒక్కొక్క నోటియం
 దొక్కొక్క పైన్యాధిపతి. ఏ నోరు కాటు వేసినను మఱి
 వానికిఁ దిరుగు లేదు. 'మల్లికాఫరు'న సంగతి దెలియును.
 తెలిసి తెలిసి యెదిరించినాడు. అది వాని మూర్ఖత. ఆ
 హవము మహా ఘోరముగ నైనది. ఆంధ్ర సైనికుల కత్తికి
 కండ జిక్కుటలేదు. వారు దరిగి పోసిన మాంసముల
 రాసులు గొండలై పడినవి. పైన్యాధిపతేత మల్లికాఫరు
 సైన్యములకుఁ జెప్పకయే బారెను.

రామచంద్రదేవుఁడు డిల్లీయం దాను నెల లుండెను.
 తాను జేసిన యపరాధమును మన్నింప వలెనని యాతఁడు
 జక్రవర్తి కాళ్ళ వేళ్ళు బడినాడు. డిల్లీ చక్రవర్తి మనసు
 కరగెను. బా పడిన కప్ప మంతయు దీసికొని, ప్రతివర్షము
 గప్పము చెల్లింప వలెనని యొప్పించుకొని, రామచంద్ర
 దేవుని జక్రవర్తి వెనుక క్కంపెను. రామచంద్రదేవుఁడు మఱల
 దేవగిరి మొగముఁ జూచినాడు. కాని వానికెప్పుడు నొకటే
 యాలోచన. పతాపరు దుఁడు స్వతంత్రుఁడుగ నుండుట
 వానికిఁ బెద్ద గంటగింపు. తన రెండు కన్నులు బోయినను
 మానె- నెదుటివాని క నొకటి లొట్ట బోయినఁ జాలు నను

కొనుట రామచంద్రుని బుద్ధి. వాడు డిల్లీ సుల్తానునకు దిన
మున కొక లేఖ వాయు చుండెను. ఆ లేఖలలోని విషయ
మంతయు-నోరుగల్లుపైకి దండయాత్ర సలుప డిల్లీ సుల్తానును
బ్రోత్సహించుటయే తన రాజ్యక్షేమముపై వానికి మనసే
లేదు. ఆంధ్ర సామ్రాజ్యము నందలి లోటుపాటులను గమ
నించి డిల్లీ సుల్తానునకుఁ దెల్పుటయే రామచంద్రునకు
బ్రధాన కృత్యమై పోయినది. వీనికి జై నులు సాయపడిరి.
వారి కర్థము లేని మతావేశము. రామచంద్రుడేవున కకార
ణమైన యసూయ.

‘మల్లి కాఫరు’ మూడవసారి దండెత్తి వచ్చినాడు.
ఈసారి వాని సైన్యములు నలుబదివేల గుఱ్ఱములు, లక్ష
కాల్బలము. ‘మల్లి కాఫరు’ దేవగిరి యందుఁ గొంతకాలము
వి శమించెను. వానికి రామచంద్రుడేవుఁడు బరమానంద భరి
తుడై యాధిత్య మొసఁగి నాఁ డట

మల్లి కాఫరు దండయాత్ర వార్త తెలంగాణమున
‘జిచ్చు వోలే’ వ్యాపించెను. పై పైన జరగు యుద్ధములచే
నోరుగల్లున సైన్యసంపత్తి దగ్గిపోఁ జొచ్చెను. మిగిలిన వీర
వరులు, జయమో - షరణమో యను పూన్కితో ముందుకు
వచ్చిరి. శత్రువులను సరిహద్దు లందే యడ్డగించుట కేర్పా
టులు సేయఁబడెను. కాని ‘మల్లి కాఫరు’నకు గుఱ్ఱపుదళ
మధికము. ఎంత సాహసించినను, నాంధ్రవీరులు శాత్రు
లను నిలుపలేక పోయిరి. శత్రువులు సరిహద్దులలోని కోటల

నా క్రమించుకొని, గోదావరి వలకు ముగదుకు వచ్చిరి.
 ఆంధ్రులు వెనుక వెనుకకు మఱలి రాజధానీ దుర్గమును బవే
 శించిరి. శత్రువులు మార్గమధ్యమున 'వాణీకవి దేవుని'చే
 సంరక్షింపఁ బడుచున్న 'సర్వర దుర్గము'ను ముట్టడించినారు.
 ఆ దుర్మార్గు లాకోట కగ్గిఁ వెట్టిరి. వాణీకవి దేవుని వీరభ
 టులు స్త్రీ శిశు సమేతముగ నా యగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని
 వీర స్వర్గమును జూరగొన్నారు. వహ్నిలో బడక బ్రతికిన
 వీరులు పాణ పాణము లొడ్డి వైరులతోఁ బోరిరి. దక్కిన ఫల
 మేమున్నది? ఆ వీరవరు లందరు నేల కొఱగిరి. మల్లికాఫరు
 'ఓరుగల్లు' దుర్గమును దరిసెను. వాఁడాకోటను ముట్టడించి
 నాఁడు. బయట నున్నది మట్టికోట. దాని వెలుపలి పాకా
 రము యొక్క జుట్టుకొలత, బండ్లెండువేల యైదువందల
 నలుబది యాఱు గజము లట! ఉక్కు బల్లెములతోఁ బొడిచి
 నను నామట్టి రాలదు. ఆ కోట యంత బలాఢ్య మైనది.
 రాచవారు, కమ్మవారు, వెలమలు, రెడ్డివీరులు, వంటరులు,
 పద్మనాయకులు పతాపరు దునకుఁ బాసటగ నిలచి 'విజ
 యమో-వీర స్వర్గమో' యన్నారు. డిల్లీ సైన్యములు బట్టు
 దల వదల లేదు. లోపలి వీరులు వీరి నెక్కి రానివ్వరు. దిన
 దినమును ఘోరయుద్ధము జరగు చుండెను. కడకు మల్లికా
 ఫరు సైన్యములు, మట్టికోట నా క్రమించినవి. ఇక మిగిలినది
 రాతికోట. పతాపరు దుఁడు రాచనగరిలో సభ దీర్చెను.
 శత్రువులతో సంధి గావించుకొన వలెనని యాతని సలహా.

కాని దన వీగులు వినుట లేదు. యుద్ధమే కర్తవ్యమని వారి తెంపు. అతి కష్టముతోఁ బతాపరు డుఁడు తన సేనాధ్యక్షులను సంధి కొప్పించెను. మల్లికాఫరు సంధికి సమ్మతించినాడు. వెలలేని రత్నాభరణములతో వాడు డిల్లీ దారిఁ బట్టెను. ఆ సారి వాఁడు గొనిపోయిన ధనము వేయి యెంతుల మోత యట.

ఇంతలో డిల్లీలో నలుపు రైదుగురు చక్రవర్తులు మారిరి. 'గయాజుద్దీన్ తుగ్లకు' డిల్లీలోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. రాచరికమునకు వచ్చిన వెంటనే దక్షిణాపథము వైపే వాని చూపు. దేవగిరిరాజు లెప్పటి కప్పు డోరుగల్లులోని దౌర్బల్యములను సుల్తానున కెఱిగించు చుండిరి. జైను లప్రమత్తులై పతాపరు డుని సైన్యములందఁ గలఁతలు లేపుటయేగాక కోటలలోని దొంగులను డిల్లీ కెఱుకఁ బరచెడువారు. పతాపరు డుని యాస్థానములోని సేనాధిపతులలోఁ బద్మనాయకులకును, దక్కినవారికిని వైషమ్యములు బెరిగెను. ఇదే యద నని డిల్లీసుల్తాను దన కుమారుడైన 'యులూఘ్ఖానును' తెలంగాణముపైకిఁ బంపినాడు. వాఁడు వచ్చి యోరుగంటిపైఁ బడెను. ఆ యుద్ధమునందుఁ బతాపరు డునివైపు ప్రసిద్ధులైన సేనాపతు లందఱును జచ్చిరి. సైన్య మపారముగ నష్టమైనది. జయము మాత్రము పతాపరు డునకుఁ బ్రాప్తిచెను. కాని లాభ మేమున్నది? ఆ జయము

భారత యుద్ధమున ధర్మరాజునకు బాప్తించిన దాని వంటి జయము.

‘ఉ లూఫ్ ఖాను’ డిల్లీ జేరినదే తడవు మఱలఁ గ్రొత్త సైన్యములతో, నోగుగంటికి వచ్చెను. మొన్న మొన్ననే యోడిపోయిన శత్రువులు మఱల నింతలోనే యెత్తి వత్తురని యాంధ్రులు విశ్వసింపలేదు. ఇంతకును గాకతీయ సామ్రాజ్యము భగ్నమగు కాలము దాపు రించెను. పద్మనాయకులకును, వెలమలకును, మనస్స్పర్థలు మెండైనవి. కాని తాత్కాలికముగ వానిని మఱచి సేనా పతులు శత్రువుల నెదిరించినారు. శత్రు సైన్యములు పిశాచ ములవలెఁ బోరెను. కోట గోడలు బడి పోయినవి. పతా పరుద్రుని సైనికులు వప్రద్వారములు దెఱచికొని ముందు నకు దూకిరి. సంకుల సమర మైనది. నాటి యుద్ధమున వీర పతాపదేవుఁడే స్వయముగ సైన్యాధిపతియై బలముల నడ పించెను. అతఁ డానాడు చూపిన విక్రమ మత్యద్భుతము. కాని దైవము తోడ్పడనప్పుడు, కేవల పురుషకార మేమి చేయును? నవలక్ష ధనుర్ధరుల పాండిత్య మానాడు గర్జుని యస్త్ర పాండిత్యమై పోయినది. ఆ సంకుల సమరమందు పతాపుఁడు డిల్లీ సేనలకు బందీగా జిక్కినాడు. రాజును విడిపించుటకై నాయకు లతి తీవ్రముగఁ బోరిరి. కాని ఫలము మాత్రము సున్న. నాయకులందరు యుద్ధభూమిని మరణించినారు. ఆ యుద్ధమందే బర భయంకరుఁడైన

యెఱ్ఱ దాచానాయుడు వీరమరణ మందెను. వీని సుతులే
 రేచర్ల సింగమ నాయుడు, వెన్నమనాయుడు, యాచమ
 నాయుడును. ప్రతాపరుద్రుడు డెల్లు జచ్చెనో జరి తకు
 దెలియదు. కొంద తాతడు డిల్లీలోనే చక్రవర్తిచే దల
 సఱుక బడె నందురు. మరికొంద తాతడు జెరనుండి
 తప్పించు కొని విరక్తుడై గోదావరీ ఖమున దప మొన
 రించి కొనుచు దేహమును ద్యజించె నందురు. వేఱు
 గొందఱు బ్రతాపరుద్రుడు నర్మదా నదీతీరమున, శాత్ర
 వుల కనుగప్పి యానది యందుఁబడి పాణసాత్య యొనర్చి
 కొనె నందురు. ఏది యెఱ్ఱైనను మఱి తరువాత బ్రతాపరు
 ద్రుడు దేశమునకు లేడు.

ఆ యుద్ధమున బ్రతికిన సేనాపతులు మువ్వరు.
 వారిలో నొక డన్నమంత్రి. రెండవవాడు గొలని ప్రతా
 పరు దదేవుడు. మూడవ యతడు రేచర్ల సింగమ
 నాయుడు. ఈ మువ్వరును మరల దిరుగుబాటును సాగింప
 నెంచినారు. వీరిలో నన్నమంత్రియు, గొలని ప్రతాపరుద్రు
 డును నప్పటికే, వయోవృద్ధులు. రేచర్ల సింగమ నాయు
 డంత బ్రసిద్ధుడు గాడు. వీరందరును జేరి ముసురూరి పోల
 యు దమ నాయకునిగ నెన్నికొనిరి. ఆ నియమమున కద్దంకి
 వేమారెడ్డియు సమ్మతించెను. వీరితో నార్వీటి సోమరాజు
 గూడఁ రినాడు.

ఇంతలో 'తెలంగాణము'న బహ్మాండమగు గతివు
 రేగెను. డిల్లీ యధికారులు ప్రజలను బెట్టిన బాధ లింతంత
 గాదు. ఆ బాధలతోఁ బ్రజలు దమ వ్యక్తిత్వమును భావింపఁ
 జొచ్చిరి. అపూర్వమైన తిరుగుబాటారంభ మయ్యెను.
 ప్రజలు - బన్ను లిచ్చుటలేదు. పంటల నెదిగి రానిచ్చుట
 లేదు. విప్లవకారుల జట్టు లనేకము లుండెను. ఆ జట్టులకుఁ
 బజలే నాయకులై నడపు చుండిరి. పగలంతయు వారు గన
 పడరు. రాత్రులం దూర్లపై బడి కొల్ల గొట్టుకొని పోదురు.
 అధికారులు ప్రజల నా దుండగుల గుఱించి యడుగుదురు.
 ఒక్కరు గాని వారి పొలకున నెఱిగింపరు. ఎఱిగింపుడని
 చిత్ర విచిత్రములై, భయంకరములైన శిక్షల నధికారులు
 వేతురు. ఆశిక్షలు వారియెడల వ్యర్థములై పోయెడివి. శరీర
 తోభ వారి యాత్మ బలమును గ్రుంగ దీయుట లేదు. స్త్రీలు
 గుంపులు గుంపులై రాత్రులందు సైనికుల గుఱారములపైఁ
 బడుదురు. వారు గుఱ్ఱముల లాయములలోఁ జొరఁబడి వాని
 కట్టుదాఘ్న గోసి వేయుదురు. రహస్యముగ గుఱారములు
 జీల్చి వైతురు. కనపడిన సైనికుని గనపడినట్లే పదిమంది
 జూట్టికొని చంపి వేయుదురు. ఆ పజల కెవ్వరును 'మీరు
 తిరుగ బడుడని' నేర్పినవారు లేరు. వారి యాత్మలే వారి
 కా తిరుగుబాటును నేర్పినవి.

అన్నమంత్రి మొదలైన విప్లవనాయకులు, రాత్రులందు
 భద్రద్రాది సమీపమున గల యరణ్యములలోఁ జేరి మాట

రెడ్డియు, తెలంగాణమున డిల్లీ సామాజ్యము సాగుట యశ
 క్యముగఁ జేసివేసినారు. ప్రజలు వారి కండగా నిలచిరి. ఆ
 నాడు బ్రతి పురుషుడును సైనికుఁడే విప్లవకారుఁడే పతి
 వసితయును పాణ మానలకు లెక్కింపక బోరాడినదే

గోదావరికి తూర్పు పాంతములు, కృష్ణా నదీ పాంత
 ములు, గుంటూరు, నెల్లూరు పాంతములు, డిల్లీ సైన్యముల
 యధికారముల నుండి, సంపూర్ణముగ విముక్తములైనవి.
 ఇంతలో ప్రోలయ మరణించినాడు. ఆతఁ డపు తకుఁడు. తన
 యనంతరము 'కాపయనాయకు'ని ప్రోలయ యధికారిగా నియ
 మించెను. కాపయ దేవరాజు సుతుఁడు. యుద్ధమున
 ప్రోలయ్య యంతటి వాడు. ముఖ్యముగ నీ తిరుగు బాటులో
 రేచర్ల సింగమ నాయని పరాక్రమ మద్వి యముగ నుండి
 నది. ఆతని సాయము 'కాపయ నాయకు'నకు వేయి చేతు
 లుగఁ బని చేసెను. కాపయ్యయు రాజనీతి చతురుఁడు.
 వాఁడు ద్వారసము దపు బల్లాణులతో రాయబారములు నడ
 పినాఁడు. ఆర్వీటి సోమయాజును వెన్ను బలముగ నుంచికొ
 న్నాఁడు. వేమారెడ్డి నాదరించినాఁడు. రేచర్ల సింగమ
 నాయని వీపు దట్టినాడు. ఇందటి సాయముతో 'కాపయ్య
 నాయకు' డోరుగల్లుపై హఠాత్తుగఁ బడెను. అపు డోరుగం
 టిలో నున్న డిల్లీ సుల్తాను సామంతుఁడు 'మల్లిక్ మక్బూను.'
 నాఁడు వాని కేమియు దిక్కు దోచలేదు. ప్రజాసహకార
 మణువు లేదు. రహస్యముగ శత్రువులు దన సైన్యమున

గలఁతలు రేపినారు. కాని వాడు యుద్ధమునకు సిద్ధపడెను. ఆ
 యుద్ధమునందు 'కాపయ్య నాయకు'ని, సైనికు లవక పరా
 క్రమమును బదర్శించిరి. 'మల్లిక్ మక్బూను' తిన్నగా నూరు
 విడచి జూరు కొన్నాడు. ఓరుగల్లు కోట గోడలపై నాంధ్ర
 పతాక మెగిరినది. ఏకశిలా నగరమున గాపయ నాయకుఁడు
 రత్న సింహాసన మధిష్ఠించెను. కొలని ప్రతాపరు దుఁడు
 యన్నమంత్రి మొదలైన వృద్ధు లానంద బాష్పములు
 రాల్చిరి. రేచర్ల సింగమ నాయకుడు కాపయ్య నాణిముత్య
 ములతో నభిషేకించెను. అద్దంకి వేమారెడ్డి, యానంద పర
 వశుఁ డయ్యెను. ఆర్వీటి సోమేశ్వరుఁ డా వైభవమునకు
 గుక్కిళ్ళు మింగెను. మూడవ బల్లాణుఁడు మురిసి పోయి
 నాడు. 'జయ - జయ! ఆంధ్ర సుర తాణా ఆంధ్ర దేశా
 ధీశ్వర !' యని వందిమాగధు లుచ్చైస్వరమున 'గాపయ
 నాయకు'ని ర్తించిరి. కాకతీయుల వైభవ ప్రభ మఱల నొక
 సారి 'యోరుగల్లు'న సహస్ర విధములఁ దాండవించినది.

ACC NO. 7362

కామేశ్వర

NAR

200

జంబుకేశ్వరుడు

సాయంకాల మయ్యెను. జర్జరాగుణాతపములు
దిక్కుల వ్యాపించినవి. ఆ యాతపములు గగనము నందలి
మేఘములపైఁ బడి వివిధములైన కాంతులను గల్పించినవి.
కొన్ని మేఘము లంతకు ముందుఁ గాఱుకొని సల్లగానుండెను
వానిపై నీ యాగుణ్యము బడినది. పడినప్పు డవి 'యూదా'
రంగుగ మారెను. శశాంక ధవళములైన మేఘములపైఁ
బడి యా యాతపము వానిని గొజ్జంగి పూవుల రంగు
నకు మార్చినది. కొన్ని మేఘములు వింతగఁ బసుపు పచ్చని
చాయతో నుండినవి. వానిపైఁ బడిన యీ యాతప మా
మేఘములను నలుపు రంగునకుఁ దిప్పినది. సల్లని మేఘ
ములపైఁ బడిన బసిమి దిరిగిన యీ యాతపము వానిని శుక
తుంద నిభములగు గాంతులకు మార్చెను. ఆకాశ మంతయు
విచిత్రమైన చిత్రశాల. సంసారమును విచిత్రమైనది.
ఓహో ప్రకృతి యిట్లు సంసారము నందలి రీతి భేదములను
ధ్వని కావ్యమొనర్చి సూచించు చుండును. కను గలిగిన
వాఁడు గమనించును. లేనివాఁడు గమనింపఁడు.

సంసారమందు నిట్లే. ఒక్కఁడు స్వార్థపరుఁడు. మరి
యొకఁ డాదర్శవాది. ఒకఁడు త్యాగి. మఱియొకఁడు భోగి.
వేఱొకఁ డీరెంటికిని సమన్వయము గుదిరిననే జీవిత మను

వాడు. ఒకానొక మానవుడు స్వార్థమునకై బతుల హింసించును. వేరొకడు బరార్థమునకై స్వార్థమును నాశనమొనర్చి కొనును. వీరి డిది యాదర్శ మనును. వాడది బ్రదు కనును. స్వార్థపరుని లోకము దుర్మార్గుడనును. పరార్థపరుని గీర్తించుచు. కాని వీరిద్వరును కాల మనుబులి కడుపున గండలై పోవువారే ! వారు వోయిన యనంతరము గొంత కాలము జనులు వారి ననుకొను చుందురు. ఒకనిని స్వార్థపరుడని నిందింతురు. మఱి యొకనిని బరార్థపరుడని వందింతురు. వీరినిఁ గూడ నొకనాడు కాలము లంకించి తీసికొని పోవును. అనేక వర్ణాచ్ఛాదితములైన మేఘములను గట్టిక చీకటి మ్రింగివేసినట్లు, మఱలఁ దెల్ల వారును. సూర్యుఁ డుదయించును. మఱల యథా పకారము వివిధములైన రంగుల తాండవము; మానవ జీవితముఁ గూడ నింతే ? ప్రపంచము నిరంతర కర్మమయము. ఆ కర్మయత్నే సాగుచుండును. 'ఇది మంచిది - ఇది చెడ్డ ద'ని యా కర్మలలో లోకులు. దర తమములు నిర్ణయించి కొందురు. ఆ వింగడింపు వీరి యభిరుచిని బట్టియే !

నాడు తుంగభద్రపైఁ గూడ జతరారుణాతపములు వ్యాపించినవి. అవి దినమును వ్యాపించును. కాని నేడేమో గ్రొత్తగా వ్యాపించిన ట్లుండెను. నీటిపై నున్న యా యెఱుపు దినమును వలె మనోరంజకముగ నుండుట లేదు. ఆ యారుణ్యమున నేదియో యమంగళము ధ్వనించు

చుండెను. ఆ నీళ్ళుల యం దొక యకారణమైన శవముల
 వాసన. నాటి యా తుంగభద్ర దాల్చిన రత్నాంబర
 మామె రక్తదాహమునకు సూచకముగ నుండినది. మన మచే
 తనము లనుకొనుచున్న పదార్థము లొక్కొక్కసారి శుభా
 శుభములఁ గోరును. వాని కే సంబంధము లేకున్నను నట్లు
 గోరుట వాని స్వభావము. నిజమున కవి యచేతనములు
 గావు. వాని నట్లునుకొనుట మన భ్రమ. మనకుఁ దెలిసిన
 బరిమితమైన జ్ఞానముతోనే సిద్ధాంతమునకు దిగు తొందర
 పాటు. జలకణములకుఁ బాణ మున్నదని జైన సిద్ధాంతు
 లందురు. అట్టిచో నట్టి జలకణముల సమావేశమైన నదుల
 కేల లేదు? వాని నేమన వా రధిదేవత లనిరి. వారి
 సిద్ధాంతములకు మనము నవ్వుదుము. ఆ నవ్వుట, మన
 యజ్ఞానము నొక దురహంకారముగ సమన్వయించికొని
 నవ్వుట. మఱి యచేతనములని మన మనుకొనుచున్న
 పదార్థములే శుభాశుభముల సూచించుచున్నప్పుడు— జెట్లు
 చేమలు బళువులు - పక్షులు - మొదలగున వేల సూచిం
 పవు? సూచించును. వానిని మన పాచీను లర్థము చేసి
 కొన బ్రయత్నించిరి. ఆ పయత్నము మానవుని యుప
 కారమునకే ఆ పయత్నమే శకున శాస్త్రము.

పతి దినమును వలెనే తుంగభద్ర డిటు గట్టుల
 నున్న పక్షులు గూయుచున్నవి. ఆ కూతలలో దినమును

వంటి యాహ్లాదకత్వము లేదు. అవేవో విపరీతముగ మూర్ఛి న
ట్లుండెను. పృశ్ కంపనము లందును- నేదో యొక యలసత,
యనుత్సాహము, దొణికిసలాడు చుండెను.

విరూపాక్షుని దేవాలయము దీపకాంతులతో జగజగ
లాడుచుండెను. ఎక్కడఁ జూచినను వేలకువేలు గాచ దీప
ములు. ఆ దీపముల వివిధ కాంతులు, ఆ దీప సహస్రప్రభలు
విరూపాక్షుని పైఁ బడి యిట్టి నట్టి దనరాని యొక కాంతి
విశేషమును గల్పించినవి. ఆయన ధరించిన వ జభూషణముల
కాంతులు విజృంభించి కాచ దీపముల మొగములకు దన్నెను.
ఈ పరస్పర సమ్మేళనముతో, నాలయ మంతయు నొక
కాంతి పరీవాహ మేర్పడెను. ఆ యాలయమున నెన్నో
స్తంభములు. ఒక్కొక్క స్తంభమునకును, వేలకొలది దీపము
లనుర్చి యుందురు. గోడల యంచులందు వరుసగా దీపము
లుంచఁ బడినవి. అవి యన్నియుఁ గాలపురుషుని కన్నుల
ట్లుండెను. ఓహో ! కాలపురుషుఁడు పరమాత్ముని తలపు
నిన్ని కన్నులతో గమనించునా? ఆ నాఁడు సోమవారము.
విరూపాక్షున కంతవరకును రుద్రాభిషేకములు జరగినవి. ఇక
సాయంకాల పూజకై యా స్వామి తహ తహ లాడు
చుండెను. అప్పటికిఁ బ్రదోషము కొంత గడచినది.

విరూపాక్షుని యెదుట రెండవ విరూపాక్షునివలె నర్చ
కుఁడు నిలువఁ బడి యుండెను. ఆతని రెండు కన్నులు మహా
తేజోవంతములు. ఆ రెండు కన్నులును శాపానుగ్రహ సామ

ధ్యములకు సూచకములై యుండినవి. ఆ యర్చకుఁడు మొగ
సాల వైపు చూపులు ద్రిప్పి చూచు చుండెను. ఎవరి
కొఱకో ?

విరూపాక్షుని యాలయము సింహ జను లుండిరి. కాని
జను లున్నట్లే లేదు. వారిలో ననేకులు స్త్రీలు. ఒక్కొక్క
తెకు నాపాదచూడము రత్నస్థగితములైన భూషణములే
ఆ నగల కాంతుల తొడుగులో వారి శరీరచ్ఛాయ లెవ్వరికి
ని స్ఫూర్తికేరారు. వా రటు నిటుఁ బనుల తొందరలోఁ
దిరుగు చుండిరి. ఆ తిరుగునప్పుడు భూషణ ఘులంఘులలు
గూడ విచిత్రముగ నానాడు ధ్వనించుట లేదు. ఏదైన పని
గలిగినప్పుడు వారిలో వారు బరస్పర మెచ్చరించికొందురు.
ఆ మెచ్చరించుట లాంగికాభినయములతోనే ! కనులతో
భావములు బ్రదర్శించు కొందురు. విరూపాక్షున కిటువైపు
లను బరిచారికలు నిలచి యుండిరి. వారి చేతిలోఁ జామర
ములు. ఆ చామరలు కుంతల దేశము యొక్క ర్తినే యనుక
రించినవి.

ఇంతలో హఠాత్తుగ శంఖ ధ్వని యయ్యెను. అది
మహారాజుల రాకకు గుఱుతు. ఒకానొక యేనుగు వచ్చి
మహా ద్వారము కడ నాగినది. దానిపైఁ గప్పిన యంబారీ
యనర్హుమైనది. ఆ యేనుగ వీధులలో నడచి వచ్చునప్పు డా
యంబారీ కాంతులు, రాజ గృహముల మొగసాలలపైఁ
బడును. నూతన తేజః పుంజ చుళికితములైన యా మొగ

సాలలు గృహస్థులకు మహారాజుల రాకను దెల్పును. వెంటనే
యంతకు ముందే దయారు చేసికొన్న నీరాజనములతో వా
రా గజమును బూజించి మహారాజునకు నమస్కరింతురు. ఆ
గజమున కిటువైపుల నిరువురు భటులు మాత్ర ముందురు.
వారు గరముల ధరించిన బెత్తములు బంగారువి.

వచ్చి వచ్చి యా యేనుగు విరూపాక్ష ద్వార దేశ
మున మోకరిల్లెను. పైనున్న యంబారి నుండి మహారాజు
కిందికి దిగినాడు. ఆ దిగుట స్వర్గమునుండి ధర్మదేవత
గ్రిందికి దిగినట్లే యుండెను. అతడే జంబుకేశ్వరుడు. వీరిది
నందవంశము. నందు లెన్నడో యుత్తర హిందూస్థానము
నుండి దక్షిణ దేశమునకు వచ్చి సామ్రాజ్యము లేర్పరచు
కొన్నారట వారి వంశమున విజయధ్వజుడు బుట్టెను. ఆ
విజయధ్వజుడే విజయనగర పట్టణమును దొలుత నిర్మించిన
దందురు. తర్వాత దానిని విద్యారణ్యులు దొడ్డ పట్టణముగా
నొనర్చెనట ఈ వంశములోని వాడే బిజ్జలుడు. అతడు
గళ్యాణ పురమునకు రా జయ్యెనని రాయ వంశావళి పలు
కును. ఈ జంబుకేశ్వరుని తండ్రి బ్రతాపరాయలు. కొంద
టి వంశము కదంబుల శాఖయందురు. మఱి కొందరు హొయి
సలుల వంశములోని యొక చీలిక యని వాదింతురు. ఏది
యెట్లో దేవున కెఱుక.

జంబుకేశ్వరున కానాడు 'ఆనెగొంది' ముఖ్య పట్ట
ణము. రామాయణ కాలమునుండి యానెగొంది బ్రసిద

మైనది. అదియే కిష్కింధ యని యనేకుల యూహ. ఆనె
 గొంది సమీపముననే 'కంపిలి' యను కోట యున్నది.
 ఆ కోటయందు జాల బలిష్ఠమైనది. అది జంబుకేశ్వరుని యుప
 రాజధాని. అందుచే నాతనికి కంపిలి రాయుడనియు
 నామాంతరము గలదు. కాక యులనాటికే యా వంశము
 ప్రసిద్ధము. కాకతి చక్రవర్తులకు వీరు సామంతులొ గాదో
 వివరముగఁ దెలియదు. కాకతియులతో వీరి కెంత సంబంధ
 ముండినదియు జరిత్ర చెప్పదు. కాని యొకసారి బెండపూడి
 యన్నమదేవుఁడు 'కుమ్మటము'పై నెత్తి నచ్చెనట
 అప్పుడు యుద్ధ మొనర్చినది గంపిలిరాయడే! ఆ యుద్ధమున
 నన్నమం తి గెల్చినట్లే యున్నది. కాని రాజుల జయాప
 జయములు లుయ్యాల తూగునంటివి. మరల జంబుకేశ్వ
 రుఁడు పోయిన బలమును సంపాదించికొని వారి నెదిరించె
 నేమో? అందుకే గాకతీయుల చరిత్రలో నాతని పేరు
 సామంతరాజుల వివరములలోఁ గానరాదు. హాసలులతోఁ
 గూడ కంపిలి రాయనికి యుద్ధములు జరగు చుండెను.
 ఇతఁడు వారికిఁ గూడ లోబడినట్లు లేదు. ఆరవీటి బుక్క
 రాజుతో నీతనికి యుద్ధములు జరగిన ట్లున్నది. ఆనాడు
 బళ్ళిమాంధ్రమున నాతఁడు వేటొక్క స్వతంత్ర నృపా
 లుఁడు. 'ఆరవీడు' 'చిత్రావతి' నది యొడ్డున నున్న యొక
 గ్రామము. ఈ యూరివారే విజయనగర చరిత్రలో సంత్య
 కాలమున ప్రసిద్ధులైన యార్వీటి నరాధిపతులు. ఇంతకును

జంబుకేశ్వరుని కాలమున బళ్ళి మాంధ్రమునందు మూడు నాలుగు స్వతంత్రములైన చిన్న చిన్న రాజ్యము లుండె నేమో? వారిలో వారికిఁ బెత్తనములకై యుద్ధములుఁ గూడ జరగు చుండినవి.

జంబుకేశ్వరుఁ డేన్లుచు దిగినదే తడవు వేచి యున్న సర్దారులు నమస్కార మొనర్చిరి. వెలిగొడుగు లేడు మహా రాజువెంట నంటినవి. సరదారుల యెడ జంబుకేశ్వరుని చూపు లాదర మేదురములై యుండెను. ఇర్వురు వందు లెదుట నిలచి మహారాజులకుఁ ద్రోవఁ జూపు చుండిరి. విరూ పాక్షుని యాలయ ముఖద్వారమును సమీపించినదే తడవు- జంబు శ్వరుని శరీర మేమో వినయావసత మైనది. అతఁడు చేతులు జోడించుకొనియే యుండెను. దారిపొడుగునను బట్టు పీతాంబరములు బరువఁ బడినవి. నానిపై విదలింప బడినవి బూరేకులు. మొదటి ద్వారమం దా రాజుగఁ వెట్టెను. ఆ ద్వారమం దొక శ్వేతచ్ఛత్రము నిలిపి వేయఁ బడినది. రెండవ ద్వారమును మహారాజు సమీపించినాఁడు. అట మఱియొక వెలి గొడుగు నిలిపి వేయఁ బడెను. ఆ ద్వారమున గొంతమంది యువతులు మహారాజు రాకకై వేచి యున్నారు. అతఁడా ద్వారమును బవేశించినదే తడవు జల్లుమని వా రంద రా భూపాలునిపైఁ బూవుల నొత్తుగాఁ జల్లిరి. మహారాజు మూడవ ద్వారమును బవేశించినాఁడు. మూడవ వెలి గొడు గచ్చట ముడువఁ బడెను. అటఁ గాచి

పెద్దలై యా వినాహమును నిర్వహించిరి. నాటి నుండి
 విరూపాక్షుడు బంపాపతి. 'ఆనెగొంది' కడ నొక సరోవర
 మున్నది. పంపాదేవి తపస్సాచరించునపుడౌ సరోవరమున
 దినమును స్నానమును గావించెడిది. ఆ జలము లామె శరీర
 వాసనచే సువాసితము లైనవి. ఆ సరస్సున బుట్టు పద్మ
 ముల కదే వాసన. అందుచే నా పద్మములు విరూపాక్షునకుఁ
 బ్రియమైనవి. అతఁడు దన పూజలో వానినే యుపయోగించు
 కొనును. ఆ యరవిందముల విరూపాక్షుడు బ్రేమించుట
 బంపాదేవికిఁ గడు నిష్టము. తన సేవ సాధ్యమగునన్ని రీతుల
 విరూపాక్షునకుఁ జెల్లించుకొన నామె కోరిక గదా !

తుంగభద్రదానది వరాహ పర్వతమునఁ బుట్టును. ఆ
 వరాహమూర్తియుఁ బ్రాచీనుఁడే. ఆ స్వామికి రెండుకోరలు.
 ఒక కోరనుండి 'తుంగాదేవి' పుట్టును. మరియొక దంష్ట్రిక
 నుండి భద్రదాదేవి జనించును. నేటికిని యా వరాహమూర్తి
 దంష్ట్రికలనుండి నీటి బొట్టులు గారుచునే యుండును. దీనికిఁ
 బ్రకృతి శాస్త్రవేత్త లేమందుకో ? తుంగ భద్ర లిర్వురక్క
 చెల్లెండ్రు. ఆ యిర్వురుకుఁ గూడ, నక్కజముగ విరూపాక్షుని
 పైననే మన సయ్యెను. వా రిర్వురు వరాహ పర్వతము
 నుండి కొండలు-లోయలు దాటి ద్రుతతరముగ విరూపాక్షుని
 కొఱకైఁ బరువిడి వచ్చిరి. ఆ కొండ దారులలో మార్గముఁ
 దెలియని యక్క చెల్లెండ్లు వేటుపడినారు. వారికిఁ దిక్కు
 దోపలేదు. కాని విరూపాక్షునిపై మనసు వదలినది గాదు.

దైవమును నమ్మి యా యక్కచెల్లెండ్లట్లే, వేఱు వేఱుగ
 బ్రమాణించిరి. కడకు వా రిర్వు రొక చోటఁ జేరికొన్నారు.
 అది విధి విలాసము. ఆ యక్క చెల్లెండు చేరిన చోటు
 'కూడ్లిగి'. ఆ ప్రదేశము శివమొగ్గ జిల్లాలో నున్నది. ఆ
 సోదరీమణు లిర్వురు నిక విడిపోవఁ గూడ దనుకొన్నారు.
 వారిర్వు రేక కార్యార్థినులే గదా ! మేనులు వేరైన మరల
 నీ కొండ దారులలో విడిపోదుమేమో యని వారి భయము.
 'తా నిక నక్కను వదలి పోలేనని' భద్రదాదేవి చెల్లెలు-
 తుంగను గట్టిగా శాగలించి కొన్నది. మనస్విని మైన తుంగా
 దేవి భద్రను దనలోననే యిముడ్చు కొన్నది. నాటి నుండి
 వారిమేను లొకటైనవి. హృదయము లొక్కటైనపుడు మేను
 లొక్క టెందుకు గావు ? ఆ ప్రొద్దుచుండి యా తరంగిణు
 లిర్వు రొకటిగాఁ గలిసి పారిరి. వా రిర్వురి కొకటే సముదిత
 మైన నామమయ్యెను. ఆ నామమే తుంగభద్ర. పారి పారి
 యా తరంగిణులు, ఋష్యమూక ప్రాంతములకు వచ్చినవి.
 ఆ యిర్వు రక్క చెల్లెండ్లపై విరూపాక్ష దేవుని మనసు
 పడనే పడెను. ఆ దేవుఁ డొకటే రూపు కట్టిన యా యిర్వు
 రను గహించెను. నేటి కా యిర్వురును జేరి యొక భార్య
 క్రిందకే లెక్క. పేమల నింతగా బాదిగించుకొన్న యా
 యక్క చెల్లెఁ డెంత ధన్యలో ? తుంగభ దాదేవి విరూపా
 ణ్ణనకుఁ బంపాదేవి యంతటి భార్య. పంపాదేవి తుంగభద్ర
 వంటి భార్య. వారి సామరస్యము వర్ణనాతీత మైనది.

జంబుకేశ్వరుని మనస్సు 'హర-హర-హర' యను
 చున్నది. ఆ కన్ను లట్లే విరూపాక్షునిపై లగ్నమై పోయెను.
 అట్లెంత సేపు గడచెనో? అర్చకుఁడు మహారాజునకు
 మంగళహారతి నొసఁగి నాఁడు. ఆ అర్చకునకు జంబుకేశ్వ
 రుఁడు మనసార నమస్కరించెను. నిరంతర పంచాక్షరీ పవి
 త్రమైన జిహ్వాతో నా అర్చకుఁడు మహారాజు నాశీర్వ
 దించెను. రాజు పంపాదేవీ సన్నిధిని దరిసెను. కుంకుమ
 పూజా రాగ రంజితమైన యా దేవి భక్తానుగహము
 కొఱుకై యా మూర్తిలో సాక్షాత్తుగ నట్లే నిలచినట్లుండెను.
 రాజామె సన్నిధిని బవేశించినదే తడవు 'గణ-గణ' మని
 గంటలు మోగెను. ఆ గణగణలు ముక్తి సాముక్తాప్త
 హాసములు. విరూపాక్షునికి దూర దూరమున వినయావన
 తుండై నిలచిన మహారాజు పంపాదేవిని గన్నతల్లిని వలె
 సమీపించినాఁడు. ఆమె దయామయి. తుంగభద్ర నీరము
 లెంత రుచి గలవో, బంపావతి హృదయ మంత సరసమైనది.
 ఆమె సన్నిధిని సమీపించుటయే తడవు జంబుకేశ్వరున
 కేలనో రెండు కన్నులందు నీ రోడికలు గట్టెను. ఆ యోడి
 కలు దుఃఖమునకో - యానందమునకో మహారాజునకుఁ దెలి
 యదు. రాచకార్యములందు నా జేమి గ్రొత్త విశేషము
 లేదు. మఱి యా కన్నీటికిఁ గారణము? ఎందుకును గాదు.
 పరమ జనని సాన్నిధ్యమున నది ప్రతి యొకనికిఁ గలుగు నొక
 విచిత్రమైన భావన. మనసున్న వానికెల్ల నాస్థితి దటస్థించి

యను. అట నున్న యర్చకుఁ డొక చండీ యుపాసకుఁడు. విభూతి రేఖలచే ధవ తమైన యాతని నిటాలమున శివుని చిచ్చర కన్నువలె నడుమ మెఱయుచున్న యొక్క కుంకుమ బొట్టు. జంబుకేశ్వరుఁ డా బ్రాహ్మణునకు నమస్కార మొన ర్చెను. ఆ బ్రాహ్మణుఁడు మందహాసమున నాశీర్వాదించి నాఁడు. రాజు ప్రసాదమును స్వీకరించి వెను దిరిగెను. క్షణ కాల మాతఁడు విరూపాక్షుని హజారమున విశ్రాంతి గైకొ న్నాడు. మరల గజము నధిరోపించి జంబుకేశ్వరుఁ డంతః పురమునకు మరలెను. ఆ మహారాజు ద్వారములు దాటి వచ్చునప్పుడు, దొలుతటి వలెనే వెలిగొడుగు లొక్కొక్కటి యాతని వెంట నడచినవి. జంబుకేశ్వరుఁ డంతిపురపు మొగ సాల సమీపించెను. గజము నాయన దిగినాడు. దిగిన వెంటనే యెదుట నున్న సేవకుఁ డొకఁ డాతనికి నమస్కరించెను. మహారాజు బ్రహ్మార్థకముగఁ గనుబొమలు బైకెత్తినాడు.

ఆ సేవకుఁడు 'ప్రభూ!' యని సంబోధించెను. ఆ మాటతోనే సేవకుని యంగము లన్నియుఁ బ్రేమ సంపల్లి తములైనవి. ఆ పిలుపునం దేవో మధుధారలు గురిసిన ట్లున్నవి.

మహారాజుల ప్రాయముఁ గూడఁ గొంచెము బడమ టికి వాలినదే అప్పటికే యాతని సంతానము బదునొ కండుమంది. కేశములు పలితములు గాఁజొచ్చినవి. వార్ధ కము 'నేను వచ్చినాన'ను చున్నది. కాని యా శరీరమున

జంబుకేశ్వరుడు నవ్వుచునే 'మంచిది' యనెను. ఆ సేవకుడు వినయమున ననుస్కరించి ప్రేమతో మహారాజు వైపు దిరిగి తిరిగి చూచుచు వెళ్ళిపోయినాడు. నాటి రాత్రి జంబుకేశ్వరుడు చారులను బిలిపించెను. వారిట్లనిరి. 'మహారాజా ఆ యాగంతుకుని పేరు 'బహదుర్దీను'. 'డిల్లీ సుల్తానున కతడు మేనల్లుడు. సుల్తానుతో నాతనికి వివాదము వచ్చెను. 'బహదుర్దీను' సుల్తానుపైఁ దిరుగఁ బడినట్లున్నది. అందుచే డిల్లీ సుల్తానైన తుగ్లకు సైన్యములు 'బహదుర్దీను'ను దరిమినవి. అతడు దమ్ము శరణువేడ వచ్చినాఁడట?'

జంబుకేశ్వరుడు దిన్నగఁ దనలోఁ దాను 'శరణాగత రక్షణమా?' యను కొన్నాడు. ఆ మాట పూర్తి యగుటకు ముందే యాతని మనస్సు 'కా నిమ్మ' నెను. 'జేపా యాగంతుకుని నా కడ క్షర్త మర్యాదలతోఁ దీసికొని రావలసినద'ని చారుల కానఁ వెట్టెను.

మఱుదినము దెల్ల వారినది. పాతఃకాలమునందే, శివపూజ గావించి గజాశ్వ గోపూజల ముగించు కొన్నాడు, జంబుకేశ్వరుడు. శివపూజా పవిత్రతమైన యాతని శరీరమందు విరూపాక్షుని తేజస్సు సర్వాంగీణముగ సంక్రమించినట్లుండెను. అర్హ పరివార సమేతుడై 'బహదుర్దీను' మహారాజును సమీపించెను.

స్వస్థత లేని వాని మొగము పథాశుద్ధి లేని రాజసీతి వలె
నుండెను.

వాఁ డనెను. 'మహారాజా! నే నొక యదృష్ట
హీనుఁడను'

ఈ యొక్క మాటలతో జంబుకేశ్వరుఁడు వాని హృద
యముం దణఁగి యున్న సకల వేదనలను గమనించినాఁడు.
అతఁడు జల్లగ ననెను. 'నాయనా! లోకమున నదృష్టము -
దురదృష్టము - దిన రాత్రులవంటివి. ఏకాంతముగ నదృష్ట
మునే యనుభవించు మనుష్యుఁ డెవ్వఁడును లోకమునందు
లేడు. అట్లే నిరంతర దుఃఖభాగియు గానపడడు. మానవ జీవి
తమే శబలితమైనది. అదృష్ట సమయములందు సంతోషిం
చుట, దురదృష్టము ఘటిల్లినప్పుడు దుఃఖపడుట, మానవు
లకు సహజమే యైనను ధర్మము మా తము గాదు.'

ఈ మాటలతో బహదుర్దీను యెదకు నీరు దట్టి
న ట్లయ్యెను. అంతకు ముందు దళితమైనట్లున్న వాని రాచరి
కము మరల యథాస్థానమున నుపవేశితమైనట్లుగ భాసిం
చెను. కాంతి దప్పిన వాని పెదవులపై నొక చిఱునగవు
గన్నడి గన్నడనట్లుగఁ బాకి పోయినది, కరుణ రసాత్మక
మైన వాచ్యార్థమం దన్య రసాత్మకమైన వ్యంగ్యము భాసిం
చియు భాసింపనట్లు. 'బహదుర్దీను' బలుక నారంభించి నాఁడు.
'మహారాజా! నేనా డిల్లీ చక్రవర్తి యగు తుగ్లకునకు మేన

ల్లుండను. దక్షిణాపథము లందలి 'సాగర్' ప్రాంతములకుఁ బరిపాలకుండుగ నుంటిని. కాని దైవము నాపైఁ వక్రించెను.'

'చాల సంతోషము. గొప్పవారితో సంబంధము లత్యంతము మాకుఁ గోరదగినవి.' జంబుకేశ్వరుఁడు సంభాషణమును బూరించి 'యాపై వృత్తాంత మే'మన్నట్లు, 'బహదుర్దీను' వైపు విలోకించెను.

'ఖాజజహా' యను నొక యుద్యోగి డిల్లీ సుల్తాను చేంత నున్నాఁడు. వాడు ఘోరజ్ఞుర దేశమునకుఁ బరిపాలకుఁడు.'

'కావచ్చును.'

'వాడు 'జులేఖా' యను కన్యకను బేమించెను. కాని యామె మనసు వానిపై లేదు. ఆ కన్యక నా మనస్సునుఁ గూడ నాకిర్పించినది. ఆమెయుఁ దన మనస్సున నన్నంగీకరించెను. ఇది 'ఖాజజహా' గుర్తెరిగినాఁడు. దానితో మాయిర్వారి నడుమ రవరవలు బొడమినవి'

'అది సహజమే! ఏకాగ్రులకు విరోధములు, వైమనస్యములు; మానవచరిత్రలోఁ గొత్తవి గావు.'

'జులేఖా' నావెంట సాగరునకు వచ్చెను. ఆమెనన్ను జేపట్టెను. దానితోఁ గడుపు మండిన 'ఖాజజహా' నాపై నున్నవి లేనివి కొండెములు దిన దినమును గల్పించి చక్రవర్తికిఁ దెల్పినాడు. నే నెదుట లేకుండుటయు వానికిఁ గొప్ప యనుకూల మయ్యెను. వాని మాటలు బాగుగఁ జెప్పి కెక్కిన

డిల్లీ సుల్తాను నన్నకారణముగఁ జీటికి మాటికి వేధింప జొచ్చెను. దానితో నాకు విసుగైనది.'

'నిజము - నిజము రాచరిక మొక యోగము. వాఁడన్ని భావములను స్వాధీనమున నుంచికొన వలెను. సముచితముగ నావిష్కరింప వలెను. కానినాడు వాని నిగ్రహ నుగ్రహములు రెండును, నియమముఁ దప్పినవై, భయంకరముగఁ బరిణమించును.'

'ఇంతలో దాక్షిణాత్య రాజులు గొందఱు డిల్లీ సుల్తానుపైఁ దిరుగ బడినారు. నాకుఁ గూడఁ దిరుగఁ బడును మను బుద్ధి జనించినది. తిరుగ బడితిని.'

'అవు నవును ! లోభమును దమించుటకు గొప్ప తపస్సుఁ గావలెను. అందఱ కిది యసాధ్యము. సాధారణముగఁ బ్రకృతి మానవులపై నిట్లు దన కసి దీర్చికొనుచుండును. పాపము '

'నా పైకి డిల్లీ నై న్యములు దరలినవి. అవి నాపూర్వ వైరి యగు 'ఖాజజహా' యాధిపత్యముననే నడచి వచ్చెను. మా యిద్వారకు గోదావరీ ప్రాంతములందు భయంకరమైన యుద్ధము జరగెను. నే నెంతయో పరాక్రమమునుఁ జూపితిని. కాని నా విక్రమము న్యర్థమై పోయినది. జయలక్ష్మి నా విరోధినే పరించినది.'

'నిజమే ! దైనము తోడ్పాటు లేని పురుష కారము నూనె లేని దీపము వంటిది.'

‘వాఁడు ‘సాగరు’ ప్రాంతముల నాక్రమించు
కొన్నాడు. నే నా పరిసరముల నిలచుట గష్ట మయ్యెను.
కఠోర ప్రయాసలతో, భార్యా పుత్రుల వెంట నిడికొని యీ
దేశమునకుఁ దరలి వచ్చితిని. వాని సైన్యములు నా వెంటనే
దరుముకొని వచ్చుచున్నవి. మిమ్ము శరణు వేడి మీ
ప్రాపున జీవించు నూహతో, నింత దూరము బరువిడి వచ్చి
నాను. ఆ పైని మీ దయ. నా పుణ్యము.’

హఠాత్తుగ జంబుకేశ్వరుని హృదయము గంభీరతా
ముద్రను ధరించెను. అంతవరకు వెంట వెంటనే సమాధా
నము లిచ్చుచున్న మహారాజు - దానికి సమాధాన మొసఁ
గక గొంతసే పాగెను.

‘బహదుర్దీను’ మనసు వివిధములైన యాలోచనలతో,
సందర్భ శుద్ధిలేని శబ్ద ప్రయోగమువలె నైనది. తన
యాలోచనలో మునిగి యున్న జంబుకేశ్వరుఁ డొకవైపు-
బహదుర్దీనుని వేదన గమనించుచునే యుండెను. కడకు
మహారా జున్నాడు. ‘నాయనా! పరిపరి రీతుల బాధ పడ
కుము. కాకున్నది కాక మానదు. అట్లని యెఱిగి దానిని
ధైర్యముగ సహించుటయే విజ్ఞుడైన ధీరుని లక్షణము.
ఆపత్కాలమున నన్ను దలచితివి. కానిమ్ము. నీవొక
మానవుడవై నన్ను శరణు జొచ్చితివి. నే నొక మాన
వుడవై నిన్ను రక్షింతును. రాచరికమున కంటె మాన
వత్వము గొప్పది. పొమ్ము! ఇక విశ్రమింపుము!!’

‘బహదుర్దీన్’ లేచి వినయమున వంగి - నమస్కరించి నాడు. అతని యంతః పురకాంతలకు రాజమర్యాదల కను వైన చోటున నివాస మేర్పరుపబడెను. జంబుకేశ్వరుని యనుచరవర్గము ‘బహదుర్దీను’ను - నాతని కుటుంబమును గంటికి రెప్పవలెఁ గాపాడ జొచ్చినారు.

ప్రౌద్ధు వాటారెను. జంబుకేశ్వర మహారాజు గొలువు కూటమునకు వచ్చెను. సరదారులతోఁ గొలువు గిక్కిరిసి పోవుచున్నది. ఒకవైపు గూర్చున్న వామ ‘కోసిగి’ రాజులు, మఱియొక వైపున కర్ణాటము నుండి వచ్చిన గౌడు లధి వసించి యుండిరి. ఇంకొక వైపున యుపవసించినవారు ‘దొరవాడి’ సంస్థానాధిపతులు. నడుమ రత్నస్థగితమైన సింహాసనము వెలుగొందు చుండెను. దాని కిటు వైపుల నిర్వుగు వందులు నిలచి కొన్నారు. వారి ముఖములు స్వామి భక్తిచేఁ దొణికిసలాడు చుండెను. ఆ సింహాసనము నెదుటఁ గొన్ని యుత్తమములైన గద్దెలున్నవి. వానిపై నష్టమంతులు గూర్చుందురు. వానికి వెనుకల మఱిగొన్ని గలవు. వానిపై నధివసించువారు దండనాథులు - సామంతులు మున్నగువారు. రాజున కెదురుగ నున్న యాసనము నందు ‘హరియప్ప’ గూర్చున్నాడు. అతఁ డొక మంత్రి. అతఁడే భావి విజయనగర సామ్రాజ్యమున గాబోవు వీర ‘హరిహరరాయలు.’ అతని ప్రక్కనే ‘బుక్కభూపతి’ యధివ సించి యుండెను. వీ రిర్వురును-జంబుకేశ్వరునకు మాంతులే.

కంఠ భూషణి సేనాధ్యక్షుల స్థానమున గూర్చున్నాడు. ఆతఁడు బ్రసిద్ధుఁడైన దండనాయకుఁడు. అతని కిరువైపుల నాతని జిటుతమ్ములు మారన దండనాయకుఁడు - ముద్దన్న ధన్నాయకుఁడు - నధివసించి యుండిరి. సభయిం దాసీనులైనవారి మొగములపై నెల్ల నేదో యొక యుత్కంఠ. కొందఱి ముఖములు హ్లాసములై యుండినవి. మఱి కొందఱి ముఖము లేభావమునుగూడ సూచించుటలేదు. కాని - దేనినో దెలిసికొన బోవలెనను తహతహ యందఱకును గద్దు. హరిహర బుక్కభూషతు లేమో దమలో గుజగుజలు వోవుచుండిరి. అవి వా రిద్వారికి మాత్రమే వినఁబడు చుండెను.

హరిహర బుక్కభూషతుల యునికిని గుఱించి చరిత్ర కారు లందఱకును సందేహమే. కొందఱు వారు బల్లాళ రాజులకడ నుండిరని దెల్పుదురు. మఱికొందఱు తాయన్న దమ్ములు - రెండవ పతాపదునికడఁ గోశాధ్యక్షులుగ నుండిరనియు - కాకతి సామ్రాజ్యము నాశనమైన పిదప - వారు గఱపిలి రాయనితోడ జేరి రనియు - నిర్ణయించిరి. ఇక గొందఱు- వీరు స్థానికముగ నానెగొండెలో నున్న 'కురవ' లనియు- విద్యారణ్యుల యనుగముచే వీరికి శుక్రయోగము బట్టెననియుఁ దెల్పుదురు. ఇక గొందఱు- వీరు- 'దేవగిరి' యాదవుల సంతతికి జెందినవా రనియు ననిరి. కొందఱు వీరిని 'కడంబు' లందురు. జంబుకేశ్వరునకు వీరు

బంధువులగుటచే నాతనికడ బధానస్థానములలో నుండిరట
 ఇంతకును - వీరి విషయ 'మిదమిత్థమ'ని తేల్చిచెప్పిన చరిత్ర
 కారుఁ డెవ్వఁడును లేఁడు. కొందరు జంబుకేశ్వరుని చరిత్ర
 తమే గల్పన యగుదురు. కంపిలి రాయఁ డచునాఁడు
 వేటొక వ్యక్తియని వారి యూహ. మూఁడవ బల్లాలునకు-
 డిల్లీ సుల్తానునకు జరిగిన యుద్ధములలో 'హరియప్ప' ధన్నా-
 యకుఁ డొకఁ డున్నాఁడు. అతఁడే హరిహరుఁడని 'శాలి-
 టోర్' మొదలైన చరిత్రకారు లనిరి. కాని యతఁడే యితఁ-
 డనుట కేమి ప్రమాణము? 'హరియప్ప' యనుపే రానాఁడు
 గర్ణాటమున సామాన్యము. అనేకు లుంచికొనుచుండిన
 నామధేయము. ఇంతకును - చారిత్రకు లెవ్వరును - నీ విష-
 యమున నొక కొలికికి వచ్చినవారు గారు. ఒక్కొక్కరి
 దొక్కొక్క త్రోవ. హంపి పాంతములలో - జంబుకేశ్వ-
 రుఁడు కుంతల దేశమును బరిపాలించెనని కథలున్నవి.
 'కుమారరామన చరిత్ర' యను కర్ణాటక గంధముగూడ
 దీని కుపస్థోరకము. 'సాండురు' కొండలలో జంబుకేశ్వ-
 రుని యాలయము గలదు. అందులోని మూర్తి యామహా
 రాజేననియు - నారాజు శివావతారుఁ డనియు జనులు
 జెప్పెదరు. ఆ 'సాండురు' కొండలలోనే కుమారస్వామి
 యాలయ మొకటి యున్నది. అది నేటికిని జాల ప్రసిద్ధి
 మైనది. పతి సంవత్సరమును విశేషముగ జాతర జరగును.
 ఆ చోటిలో విభూతి భూగర్భమున దయ్యారై దొరకునట !

ఆ దేవుని దర్శనమునకు నేటికిని స్త్రీలు బోరాడు. జంబు
 కేశ్వరుని కాలమున నట నేదియో యొక వృత్తాంతము
 జరగెననియు - నప్పటినుండియు స్త్రీ లా దేవుని దర్శనము
 నకుఁ బోరనియు నొక గాథ బ్రచారములో నున్నది. కొన్ని
 విషయములందుఁ జారిత్రకుల హేతువాదములకన్నను - నిట్టి
 కథల ననుసరించుటయే తేమకరముగఁ దోచును. వానిలోనే
 సత్య మెక్కువగ నుండు ననిపించును.

గాలియందుఁ దెరలు తెరలై శంఖధ్వనులు వ్యాపిం
 చినవి. ఆధ్వనులు - మహారాజు గొల్వకూటమునకు బయలు
 దేరినందుకు గుర్తు. ఆనాఁడు జంబుకేశ్వరుఁ డొక హయ
 ముపై నధివసించెను. ఆ ఘోష్టాణము రుచిరాభరణముల
 చేతను- పుష్పములచేతను నలంకృతమై యుండెను. దానిపై
 నమర్పఁబడిన యాసనము శ్వేతచ్ఛతాలంకృతము. జంబు
 కేశ్వరుఁడు గుఱ్ఱము నెక్కిను. ఆ గుఱ్ఱము వెనుక నేడు వెలి
 గొడుగులు వరుసగ వచ్చినవి. ఆ గుఱ్ఱమునకు ముందుఁ
 గొందఱు సరదారులు విచ్చు కత్తులతో నడచిరి. మధ్యా
 హ్నపు టెండల కా కత్తులు తళ తళ లాడు చుండెను. రాజు
 గొల్వకూటపు హజారమును సమీపించి నంతనే- ససంభ
 ముగ 'హరియప్ప' యెదురు నడచినాఁడు. ఆతని వెంటనే
 'బుక్కరాయఁడు' మహామంతుల కే లందికొని జంబుకేశ్వ
 రుఁడు హయమును దిగెను. ఆ మువ్వరు నేకార్థపరములైన
 త్రికరణముల వలెఁ గొల్వకూటమునకు నడచినారు. జంబు

కేశవుడు గొల్వకూటమును బ్రవేశించినదే తడవు-
సభ యంతయు దిగ్గున లేచెను. 'కంపిలిరాయఁ' ఉధివసించిన
వెనుక నందఱు గూర్చున్నారు. ఇర్వురు యువతు లామహా
రాజు కిటువైపుల నిలచి చామరలు వేయుచుండిరి. నిమిస
ములో సభ యంతయు సద్దుమణగినది.

ముసలి హర్యక్షమువంటి 'కంపిలిరాయఁడు' సభ
నంతయుఁ గలయఁ జూచెను. ఆ చూపులలో నీ నా డేదో
యొక గ్రొత్త భావముండెను. ప్రకృతి శీతలములైన యా
మహారాజు చూపులు పైని బడిన వాఁ డెల్ల నాదరముతో
నీరై పోయెను. జంబుకేశవుఁ డన్నచో నాజనుల కంతటి
యభిమానము ! సభను గలయఁజూచిన మహారా జొకసారి
యష్టమంత్రులను సాభిప్రాయముగఁ బరికించినాఁడు. ఆ
చూపు లందుకొని హరియప్ప మహారాజులకు మనవి జేసెను.

'పభూ ఏలిక వా రేమో సభ కానవెట్టి దలచిన
ట్లున్నది !' మహారాజులు దలపంకించిరి. 'బౌను ! హరియప్ప
మంత్రీ ! నేడు ధర్మము మనలను బిలుచుచున్నది. ధర్మ
మెక్కుడో - సామ్రాజ్య సుఖము లెక్కుడో దూచికొనవల
సిన సమయము వచ్చెను' మహారా జీ మాట లను నంతలో
హరియప్ప దన తమ్ముడు బుక్కభూపతి వై పొకసారి
జూచెను. ఆ చూపుల కర్థము ? 'మహారాజులు జెప్పఁబోవు
విషయము మన మింతకుముం దనుకొన్నదే' నని; హరియప్ప
వినతుడై మహారాజులకు బదు లొసఁగినాఁడు.

‘తరతమములు వింగడించుకొను భారము శీవావతా
రులైన జంబుకేశ్వరులదే. తమ యానతి శిరస్సుపై ధరించి
తమరు బోయిన మార్గమున నడచి వచ్చుటయే-భృత్యులైన
మా బోంట్లకు దెలిసినది.’

సభ యంతయు నొక్కసారి ‘యవు నవు న’న్నది.
అనేక శిరస్సులు బంకింపబడెను. అపు డా సభ- పాత
ర్మందానిలోద్ధూతమైన కమలాకరము వలె భాసించెను.
ఆ భాసించుటయు క్షణకాలము మాత్రమే! ఆ వేయి తుమ్మె
దల ఝంకారమును క్షణకాలమే! జంబుకేశ్వరులు- బలుక
నారంభించినారు. ‘నే జెప్పబోవు విషయ మింతకుముందే నా
యష్టమంత్రులకు దెలిసి యుండును. వా రందఱు జార చక్షు
వులు గదా’

బుక్క భూపతి యన్నాడు. ‘నిజమున కా వార్త
జార ముఖమున నింతకుముందే వింటిమి. కాని- మహారాజుల
ముఖమునుండి మఱల విసవలయునని యష్టమంత్రుల యాశ.’

మహారాజు లేమో నిట్టూర్చిన ట్లుండెను. నిట్టూ
ర్పేలరాదు? రాజ్యపాలనమునందు సుఖమేగాదు. దుఃఖము
గూడ నుండును. స్వహస్తధృత దండమైన యాతపత్రము
నందువలె! ఒక్కొక్కసారి రాజులు భయంకరములైన
త్యాగములు జేయవలసి వచ్చును. ఇవి యన్నియు- రాజ
పదమును సార్థకము జేయదలచుకొన్నప్పుడే.

జంబుకేశ్వరులన్నాడు. 'డిల్లీ సుల్తాను తుగ్లకునకు -
 'బహదుద్దీన్' మేనల్లుడు. అతడు దక్షిణాపధములోని
 'సాగర్' సామంతుడు. కారణాంతరములతో నాతడు జక్ర
 వర్తికిఁ దిరుగఁ బడినాడు. సుల్తాను సైన్యము లాతనిపైఁ
 గవిసెను. ఆ బహదుద్దీను శరణార్థియై కుంతలమునకు వచ్చి
 నాడు. అతడు దారాపుత్రులతోఁ దరలి వచ్చెను. బహదు
 ద్దీనును రక్షించవలసిన శాధ్యత విరూపాక్షుడు నాపై నుంచి
 నాడు. నే నాతనిని రక్షింతునంటిని. నా యాడిన మాటకుఁ
 దిరుగులేదు. బహదుద్దీనునకుఁ బ్రతిజ్ఞ సేయుటకుముందు నే
 నష్టమంతులను పిచారింపవలసి యుండెను. కాని - హేతువా
 దములతో ధర్మమున కనేకములు రంగులు మారిపోవును.
 హేతువాదములకంటెను- ధర్మాధర్మ నిర్ణయమునం దంతః
 కరణ పవత్తి పరమ పమాణ మనుకొందును.'

మహారాజులు క్షణకాల మాగిరి. ఆగిన వెంటనే కంప
 భూపతి 'నిజమే' యని మహారాజులకు సమాధాన మిచ్చి
 నాడు. కంపరాజు సర్వ సేనాధిపతి. మారన ముద్దన్న లాతని
 యనుంగుఁ దమ్ములు. కంప భూపతి వీర బుక్క-ని సోద
 రుడు. పంచ పాండవులవలె నా యన్నదమ్ము లేవురు.

సమాధానమునకై మహారాజు బుక్కభూపతివైపుఁ
 జూచినట్లుండెను. బుక్కరాజు లేచినాడు. 'మహారాజా మీ
 రన్నమాట నిజమే! శరణాగత రక్షణము దొడ్డ ధర్మము.
 కాని ధర్మము ధర్మమాత్రముననే యుపదేయము గాదను

కొందును. ఒక్కొక్కసారి యధర్మము ధర్మమై భాసించును. దేశకాల పాత్రములను బట్టియే ధర్మా ధర్మ నిర్ణయములు జరుగవలె. ఆ ధర్మము లందును, దరతమ భావము లున్నవి. దేవర నన్ను తుమించినచో, శరణాగతరక్షణము మీ వైయత్తికి ధర్మము. ప్రజారక్షణము మీరాజ ధర్మము. రాజ ధర్మమును నిర్వర్తింపవలసి వచ్చినప్పుడు, వైయత్తిక ధర్మము గుణీభూతమై పోవును. పోవలెను గూడ. జంబుకేశ్వరు లేనాడు సింహాసన మధిష్ఠించిరో నాటినుండి వారు - గేవలము - మహారాజులు మాత్రమే ! అందుకుమించి వైయత్తిక మగు నాత్మ వారి కుండగూడదు.'

'వీరబుక్కడు' బైమాట లనుచున్నప్పుడు జంబుకేశ్వరుడు శిరస్సు నెత్తినేలేదు. తల వంచుకొనియే వారు 'బుక్కరాయా ! నీ వన్నది ధర్మమే ! కాని——' యని నిలిపిరి.

ఈ యవకాశములో ముద్దన్న ధన్నాయకుడు లేచెను. 'సామ్రాజ్యాధిపతీ ! నన్ను మీరు మన్నింపవలెను. మీరు సింహాసనస్థులై యున్నచో, ననేక జనుల ధర్మములు రక్షింపబడును. ఆ పుణ్యమంతయు మీదే ఒక వ్యక్తిని రక్షించుటకై యింతమంది ప్రజల ధర్మములను దృఢీకరించుట—'

'హరియప్ప' లేచినాడు. 'ముద్ద భూపతీ ! నీ వాడు వాక్యములు మహారాజుల కర్థమైనవి. ఇక గూర్చొనవచ్చును'

హరియప్ప యీమాట లనుట వ్లూనమైన మహారాజుల ముఖ
మును గమనించి—

తిన్నగా జంబుకేశ్వరుఁ డనెను. ‘మీ రిద్దరు వచిం
చిన పలుకులు సత్యములే ! రాజునకుఁ బ్రజాహృదయమున
కంటెను భిన్నమైన యాత్మలేదు. కాని- యొకా నొకఁడు
రాజ ధర్మముతోఁబాటు వైయక్తిక ధర్మమునుగూడ సమ
గ్రముగ నిర్వహింపఁ గలిగినచో నది మరింత శోభావహము
గదా ! ఈ రెంటికిని మీ రనుకొన్నంత విరోధమున్నదా !’

హరియప్ప యనెను. ‘లేదు. లేదు. రాజధర్మ మను
పుష్పమునకు వైయక్తికధర్మ మనునది వృంతము వంటిది.’

బుక్క భూపతి గొంచె మావేశితుఁడయ్యెను. ఆతఁ
డన్నాఁడు. ‘మహారాజా బహదుర్దీనును రక్షించు తలఁ
పుతో మన మిప్పుడు శత్రుత్వము గట్టుకొన్నది డిల్లీసుల్తా
నుతో. వారు సర్వసామాగ్రియు సమ గ్రముగ గలవారు. ‘దేవ
గిరి- యోరుగల్లు’ వంటి పట్టణములే వారిధాటికి నిలువ లేక
పోయినవి. మన కంతఃసైన్య సంపత్తిలేదు. ఒకని కారణము
నకై యంతవారితో మనకు విరోధముగట్టికొనుట- నాకు
సముచితముగ గన్పడలేదు’ ఒకానొక ‘కోసిగి’ సామంతుఁడు
లేచెను. ‘ఇంతకును బుక్కభూపతులు వచించున దేమో !
ముద్దమున జయము మనకు సిద్ధింప వనియా ! కుంతల దేశ
మున గొండలు షిండికొట్టగల మహావీరులున్నారు. కుంత

లము గొడ్డుబోలేదు. పూర్వ మీదేశమునందలి కపులు రావ
ణునినంటి యుదగ్రుని జయించిరి.'

బుక్కభూపతి మరేమియు మాటలాడలేదు. ఆతని
యాపాదమస్తకము వణకుచుండెను. ఒకనుండి కాలభుజం
గమునంటి కత్తినిబెరికి బుక్కభూపతి రెండుచేతులలో నడ్డ
ముగ బట్టుకొని 'మహారాజా యుద్ధమునకు నేను భయపడి
తినని సరదారులు భ్రాంతి పడుచున్నారు. నా మేన
ప్రాణము లుండువరకుఁ బట్టిన కత్తి విడువక మీకై యుద్ధ
మొనర్తును. మఱి యింతకన్నను నే నేమియుఁ జెప్పలేను.'

వీరబుక్కని కంఠము క్రోధావేశములతో గద్గదమైనది.
ఆతని కన్నులనుండి 'చిట పట' ధ్వనులతో మిణుగురులు
వెలికి వచ్చినట్లే యుండెను. హరియప్ప తమ్మునకు రహస్య
ముగఁ 'గూర్చొనుమని' సైగ జేసినాఁడు. బుక్కభూపతి
యన్న యానతితో గూర్చుండెను. జంబుకేశ్వరుఁడు హరి
యప్పవైపు జూచెను. హరిహరుఁడు లేచి 'మహారాజా
యుద్ధమునకుఁ దమరు సిద్ధమైనచో మేమును మీవెంట
నడచి వచ్చుట తథ్యము.'

సేనాధ్యక్షుఁడు కంపభూపతిలేచి హరిహరుని మాట
లనే యనువదించినాడు. మారన్నయు, ముద్దన్న ధన్నాయ
కుఁడును, 'మేమును నంతే' ననిరి. ఈ మాటలతో క్షణి
కోత్సాహము రేగిన సభయంతయు 'మేము నంతే' యని
గత్తులపైఁ జేయివేసినారు.

తన యనుయాయుల రాజభక్తికి జంబుకేశ్వరునకు సంతోష మైనదేగాని, యా మనస్సులోనే - శాంతి లేదు. కొంతసేపటికి జంబుకేశ్వరుఁడు సభనుండి లేచెను.

ఇంతలో సాయంకాల మైనది. తుంగభద్రాదేవి రక్తాంబరమును ధరించెను. పక్షులు నిన్నటి వలెనే నేడును మూల్గినట్లుగాఁ గూసినవి. మహారాజు దినమును వలెనే విరూపాక్షుని దర్శనమునకైఁ బోయెను. నమస్కరించి నిలువఁబడిన జంబుకేశ్వరునకు, భూషణముల మాటున విరూపాక్షుని మూర్తిలో మూఁడవ కన్ను గనపడినట్లయ్యెను. దానిని గమనించులోన నది మరి గన్నడలేదు.

మరి మూడురోజులు గడచెను. 'బహదుద్దీను' జంబుకేశ్వరుని శరణు జొచ్చిన సమాచారము, డిల్లీసుల్తాను సేనల కధ్యక్షుఁడైన 'ఖాజజహా'కుఁ దెలిసినది. అతఁడు 'బహదుద్దీను'ను దనకుఁ బట్టి యివ్వవలసినదనియు, లేకున్న నానె గొందిపైకి దాడివత్తు ననియు జంబుకేశ్వరునకు వర్తమాన ముంపినాఁడు. వచ్చిన దురుష్కరాయబారిని 'కంపిలిరాయఁ' డ్దర్శనస్కారములతో, నాదరించెను. 'బహదుద్దీను దోషియనియు, నాతనిని బట్టి యివ్వవలసిన దని'యుఁ దురుష్కరాయబారి దెలిపెను. దానికి జంబుకేశ్వరుఁ డొసఁగిన దొకటే యుత్తరము 'అతఁ డింతకుముం దేమైన నగుగాక, శరణార్థియై నాకడకు వచ్చెను. నేను ద్రికరణశుద్ధిగ నాతని కభయ మివ్వఁదలంచితిని. ఇక దీనికిఁ దిరుగు లేదు.' ఎన్ని

రీతులనో జంబుకేశ్వరునకు రాయబారి హితము బోధింపఁ జొచ్చెను. అతఁ డేమిఁజెప్పినను, నే యాశలు జూపించినను, జంబుకేశ్వర మహారాజు మనస్సు మరలినది గాదు. యుద్ధము నకుఁ దయారు గావలసిన దని యా రాయబారి వెనుకకు మరలినాఁడు. జంబుకేశ్వరుని యధికారులు డిల్లీరాయబారిని దమ సరిహద్దులు దాటిపోవు నటకును మర్యాదగ సాఁగ నంపిరి.

రాయబారి 'ఖాజజహా' కడఁ జేరెను. ఆ సేనాధ్యక్షుఁడు సైన్యములను గైకొని యానెగొందిపైకి దాడిఁ వెట్టినాడు.

రాయబారి వెడలిన తడవు 'యానెగొంది'లో యుద్ధ సన్నాహము లారంభమైనవి. సామంతరాజ్యముల నుండి సైన్యము లంచెలపై న వచ్చిచేరెను. కర్ణాటక ప్రాంతముల నుండి గొడులు 'చిచ్చైనను బుడిసిలింతు' మని పంతము లాడుచు బరతెంచిరి. ఆరవీటి బుక్కరాజు జంబుకేశ్వరు నకు హితుఁడు. కంపిలిరాయనికిఁ దోడుగ నీతఁడు గొన్ని సైన్యముల నంపెను. కుంతలదేశము నందలి సైన్యము లే కృతములై నవి. వీర కంపన భూపాలుఁడు జంబుకేశ్వరుని సైన్యములకు సేనాధిపతి యైనాడు.

'ఖాజజహా' సైన్యసమేతుడై గదలి వచ్చుచున్నాడని చారులు మహారాజునకు వార్తలుదెచ్చిరి. ఆ విషయము దెలియుటయే తడవు గుంతలసైన్యములు డిల్లీవాహిని కెదురు

నడచెను. రెండు సేనలును 'దొరవాడి' వద్ద సంధించినవి. కంప సేనాని తన సైన్యము వైదుభాగములు గావించినాడు. ఈ యైదు భాగములకును నాయకు లా యైదుగు రన్న దమ్ములే ఒక్కొక్కఁ డొక్కొక్క భాగమును నడపెను. మారన ముద్దన్నధన్నాయకులు, సైన్యములు గైకొని, జుట్టు మార్గములలో 'దొరవాడి' కు త్తరముగఁ దరలినారు. హరిహర బుక్కరాయ లిర్వురును దమ సైన్యములతో 'ఘాజిజహా' నెదిరించిరి. కంప భూపతి పడమటి దిక్కునుండి శత్రువులను దాకెను. దురుష్క సైన్యములు, నడుమ నిరుకు కొన్నవి. మూఁడు వైపులను శత్రువు లాక్రమించినారు. ఏ వైపునను దప్పించుకొని పోవుటకు, వీలులేదు. సైన్యము నకుఁ దూర్పు వైపున నిండుగఁ బారు తుంగభద్ర. నాటి యుద్ధమునందు డిల్లీ సైన్యములు, గగ్గోలుపడి పోయెను. వారి కేమిసేయుటకు దిక్కు దోచినదిగాదు. కుంతలసైన్యములు, వీర హుంకారములతోఁ బైపైని దూకుచుండెను. ఆశ్వికులు దమ కంభాణముల రింఖలు శత్రువుల నిటాలములకు దగులునట్లు, పైపైని దాటించుచుం రి. నడ గొండలనంటి యేన్గు లుత్తాల సముద్ర తరంగములవలెఁ బైపైని బడు చుండెను. వీని యన్నిటికిఁ దోడు జుట్టుపట్టుల నున్న కొండల నుండి 'రివ్వు - రివ్వు' మని వచ్చు లక్ష్మభేదన చణములైన శరములు ! తలలను బగిలించు నొడిసెల రాళ్ళు ! అనాడు డిల్లీ సైన్యమునకుఁ 'గుంతల దేశమన నిట్టి' దని చెలిసినది.

వారిఁ బారిపోవుటకుఁ గూడఁ దెరువు లేదు. సేనాధిపతులవక్ర పరాక్రములై విజృంభించి తురుష్కులను దను కత్తికిఁ గండగాఁ జెక్కివేసిరి. ఈ రగడలోఁ దురుష్కు సేనాపతి 'ఖాజజహా' జెప్పకయేఁ బరుగు దీసినాఁడు. వాఁడు 'దేవగిరి' జేరువరకు నిలచిన వాఁడు గాఁడు. జయలక్ష్మీ మదదిగ్ధులైన 'యానెగొంది' సరదారులు వీరావేశములతో వెనుకకు మరలిరి. 'బహదుద్దీను'న వార్తలు దెలుపఁ బడెను. 'ఇచఁ బ్రతికితినిలె మ్మ'ను కొన్నాఁడు.

నాటి ప్రదోష పూజకు జంబుకేశ్వరుఁడు విరూపాక్షులయమునకు వచ్చెను. అతఁడు మూర్తీభవించిన ధర్మమువలె, రూపుగొన్న మానవత్వమువలె, మానవుఁడైన కరుణారసమువలె నడచి వచ్చెను. ఆనాటి విజయముతో నాతని హృదయమున బొంగులేదు. మానవ చరిత్రపై ననే జంబుకేశ్వరున కేదియో యొక ఘృణ

సాక్షా ద్విరూపాక్షుఁడే యైన అర్చకుఁడు మహారాజున కార తిచ్చినాడు. అరతి దెచ్చినదే తడవు దానిని కన్నులకద్ది కొనులొననే 'గప్పు' మని యా దీప మారిపోయినది. జంబుకేశ్వరుఁడు క్షణముఁ జకితుఁడయ్యెను. అర్చకుని రెండు కన్నులును విరూపాక్షుని మూర్తిపైఁ గేంద్రీకరింపఁబడి యుండెను. రాజుఁ గూడఁ బంపాపతి వైపుఁ జూచెను. విరూపాక్షుని విగ్రహము 'ఫక్కుమని' నవ్వినటు లయ్యెను. ఆ విరూపాక్షుని నవ్వు- నాఁడు- ప్రసన్నముగ గాక యేవో విక

టముగ నుండెను. ఆ నగవుల కాంతి యాలయ మెల్ల నొక్క
 నిముస మా కమించినటు లయ్యెను. అది విరూపాక్షుని విక
 టాట్టహాసకాంతియో వెలుగుచున్న దీపముల కాంతియో
 వింగడించుకొనుపాటి తెఱపి యైన నా పరిచారకులకు లేదు.
 అంతలో నా హాసరోబి మాయమైనది. నానాలంకారముల
 వెనుకనుండి జంబుకేశ్వరునకు విరూపాక్షుని మూడవ కన్ను
 గనపడెను. ఈ నా డాకన్ను మరింత స్పష్టముగ గనుపడ్డది.
 నాఁడు జంబుకేశ్వరుఁడది శివుని మూడవ కన్నుగ గమనిం
 చెను. నేఁడు దనకు యుద్ధమున జయ మైనది. మరి కర్పూర
 హారతి యేల యారిపోవలె? శివుని మూడవ కన్నేల గన్న
 డవలె? ఆ చిచ్చుట కంటిమంటలు నేఁడు శాత్రువులను
 దహించిన వనియా లేక యాచిచ్చుట కన్ను భావి యమంగ
 శమును సూచించునా? మహారాజుల కర్థము గాలేదు. దేవ
 తలు బరోక్ష ప్రియులు. వా రొసగు సూచన లిట్లే యనేక
 వ్యాఖ్యానముల కాకరములై యుండును. జంబుకేశ్వరుఁడు
 దన హృదయము దనుకొన్నాడు. 'ఓయీ! విరూపాక్షా!
 జనన మరణములు, జయాప జయములు నవస్థాభేదములే!
 వానికి స్వభావతః మంచియులేదు. చెడుగులేదు. మానవుఁడు
 నానికి మంచిచెడుగుల నారోపించును. అది వాని దౌర్బ
 ల్యము. సుఖదుఃఖములు, జయ పరాజయము లన్నియు నీ
 లీలలే! అనంతమగు నీ విశ్వలీలలో నా కే పాత్ర నిచ్చినను

సమ్మతమే. కర్మ మొనర్చుటయే నా విధి. నీ యిచ్చయే
సాగు గాక !'

ఈ రీతి భావించుచునే - జంబుకేశ్వరుఁడు విరూపాక్షు
నకు సమస్కరించి యంతఃపురమునకు వెడలిపోయెను.

పారిపోయిన 'ఘాజజహా' క్రొత్తసైన్యమును గూర్చు
కొన్నాడు. వాఁడు మఱల రెండవసారి యానెగొందిపై
దండెత్తెను. ఈసారి వాని ప్రయాణము పరమగోప్యముగ
నుంచఁబడినది. రాత్రులు రాత్రులందే సైన్యములు బయా
ణించెను. దినములం దేయడవి సందులలోనో సైనికులు బస
సేయుచుందురు. అయిన నేమి ? కుంతలదేశపు సీమలలో శత్రు
సైన్యము లడుగు బెట్టెనో లేదో - యావార్తలు వేగదులకు
దెలియనే తెలిసినవి. కుంతలదేశములోని చారచక్షువు లంత
సమర్థులు. వాఁ డీ సారి గంపిలిపై బడినాఁడు. ఆనెగొంది
సైన్యము లంతకు ముందే యుద్ధమునకుఁ దయారుగ
నుండెను. ఈసారి బహుశ పరాక్రమమును బదర్శించిన వీరులు
గొడులు, జంబుకేశ్వరుని సైన్యములు- విరూపాక్షుఁడు వట్టిన
తిశూలమువలె మూఁడు పాయలై నడచినవి. తురుష్క
సైన్యములు జక్రవ్యూహముగ నడచుచుండెను. నాటి యశ్వ
సాహిణ ముద్దన ధన్నాయకుఁడు. ఈ యుద్ధమున సర్వసేనా
ధీశుఁడై సేనల నడిపినది యతఁడే. ఆశ్విక సైన్యము
ముందుగా శత్రుసేనల జించికొని పోయినది. ఆ గుఱ్ఱములు
మొఱపుల కన్నలు. నిముసములో నది గాలివలె దాడు

దీయును. తుఫానువలె పైఁబడును. పిట్టలవలె నెగురును. ఇక
 సశ్వములపైనున్న రాహుత్తు లందమా - ఒకసారి దివిసిన
 యా కత్తికిఁ బదితలలైనను బడవలసినదే ! తురుష్కవీరులు
 గూడ బిశాచములవలె నిలచిపోరిరి. పాంతారణ్యముల నుండి
 శరములు బైకి వచ్చుచుండెను. అవి సరిగ శత్రువులనే
 దాకును. వాని కా వింగడిం పెట్లు దెలియునో ఆ చమ
 త్కారము వానిని బ్రయోగించు ధానుష్కులది. దూరము
 నుండి బడు యొడిసెలరాళ్ళతో శత్రువుల కపాలములు బగులు
 చుండెను. ఆ యొడిసెలరాళ్ళకుఁ గూడ శరములకు వలెనే,
 దా మెవరిని దాకవలెనో దెలియునా ? అవియు సరిగ శత్రు
 వులనే దాకుచుండెడివి. ఇంతకును- నీ రెంటితో - పాంతా
 రణ్యములనుండి యుద్ధమొనర్చుచున్న వారు పజలు. కుంత
 లదేశ రాజుపై నా జనుల కంత మక్కువ ! శత్రువులను
 పైస్యములే గాక సామాన్యప్రజలే యెదురింతురు. కుంతల
 దేశవాసులకు ధనుఃపాండిత్య మెక్కువ. కాకతీయులకడ బని
 చేసిన నవలక్ష ధనుర్ధరు లీ పాంతముల వారే ! విజయనగర
 చరిత్రలో నీ ధానుష్కులు గావించిన సేవ గొప్పది. ఆ
 జనులు- నేటికి, నీ సీమలో నున్నారు. వారు జాతితో
 బోయలు. వారికి నేటికి నీ పాంతములలో 'గుటికాండ్ర'ని
 పేరు. ఒడిసెలరాళ్ళను బ్రయోగించెడు వారు పురవారు.
 వారు మొన్న మొన్నటి వరకు - యుద్ధములు లేనందుచే,
 నాకొశలమును దారిద్ర్యోపిడులలో వెచ్చించుచుండిరి.

ఈ సారి గూడ 'ఖాజజహా' కోటమీ దప్పినది గాదు.
 వాఁడూ దిన్నగా 'దేవగిరి' జేరుకొన్నాడు. తన సైన్య
 ములలో జాలభాగము సశించినది. మూడవసారి జంబుకే
 శ్వరునిపై దండెత్తుటకు దగిన సామగ్రిలేదు. ఖాజజహా
 యీవిషయము లన్నియు, డిల్లీ సుల్తాను తుగ్లకునకు జారుల
 మూలమునఁ జెప్పిపంపెను. తుగ్లకు క్రోధావేశముతో
 నొడలు మరచెను. ఆతని కింతకుముందే యానెగొందిపైఁ
 గన్నుఁడెను దాని కిదియొక సా కయినది. పైగా రెండు
 సారులు ఖాజజహా సైన్యములను వెనుకకు దరుమగొట్టుట,
 జంబుకేశ్వరుఁడు దనకొనర్చిన మహాపరాధముగఁ జక్రవర్తి
 భావించెను. వెంటనే యసంఖ్య సైన్యములతో నాతఁడు
 గదలినాఁడు. లక్షలకుఁ గాల్బలములు బయాణించెను. అశ్వ
 సైన్యములు నలుబదివేలు గదలెను. నడగొండలవంటి గజ
 ములు వేయి; చక్రవర్తి సైన్యములతో మెఱపు మెరసినట్లు
 'దేవగిరి' చేరినాడు. జంబుకేశ్వరునిపైని ద్వేషమును ఖాజ
 జహాఁ జక్రవర్తికిఁ గావలసినంత నూరిపోసెను. ఆ బోధ
 లతో మొదలే మహావేశియైన తుగ్లకు దిమ్మఁ దిరిగినాఁడు.
 తుగ్లకేశ్వరయముగ సేనాధిపతియై సైన్యముల నడపెను. ఆ
 యసంఖ్య సేనావాహిని నడచునప్పుడు భూమిగడగడలాడెను.
 ఆదిశేషుని ఫణములు వీలునేమో యనిపించెను. సైన్య
 ములు 'దొరవాడి' జేరినవి. జంబుకేశ్వరుని సైన్యములు
 తుగ్లకు సేనావాహిని నడ్డెను. కాని సముద్రమును బడవచే

లంఘించుటకు సాధ్యమగునా ? పే రెనసిన నాయకు లెందరో
 యుద్ధమున జచ్చిరి. 'దొరవాడి' చక్రవర్తికి దొరకిపోయెను.
 వెంటనే యాతఁడు హుటాహుటి 'గంపిలి' బట్టెను. కను
 రెప్పపాటులో 'గంపిలి' స్వాధీనమైనది. ఈ చక్రవర్తికి రెండు
 కోటలను సాధించుటకుఁ బట్టినది రెండు దినములు మాత్రమే!
 ఈ రెండునాళ్ళును, జంబుకేశ్వరుఁడు విరూపాక్షుని దర్శన
 మునకు దినమునువలెనే భోయెను. తుంగభద్రాదేవి యీ
 రెండు దినములందుఁ గూడ భయంకరమైన రక్తాంబరమునే
 ధరించెను. ఒడలంతయు నలంకరింపఁబడిన విరూపాక్షుని
 యందు- మూడవకన్ను యీరెండురోజులును, జంబుకేశ్వ
 రునకు మరింత స్పష్టముగ దర్శనమిచ్చెను. 'కంపిలికోట'
 బడిననాఁ డా బచ్చరకన్ను గొంత దెఱచుకొన్నట్లుండెను.
 జంబుకేశ్వరుని మనస్సులో నే వికారమును లేదు. ఆతఁడు
 దినముచు నలెనే, విరూపాక్షునకు నమస్కరించెను. ఆ నమ
 స్కారమునకు విశ్వవ్యాపార నాట్యమునకుఁ దన్ను బాగుగ
 వినియోగించు కొమ్మని యర్థము. మూడవరోజు 'కుమ్మ
 టము' గూడ డిల్లీసుల్తానునకు గై వసమయ్యెను. నాడును
 జంబుకేశ్వరునకు విరూపాక్ష సేవ ఘటిల్లెను.

జంబుకేశ్వరుని సైన్యమున మిగిలినవారిక గొందఱు
 రాతులు మాత్రమే వారును గొన్నినూఱులు. అశ్వసైన్య
 మొక యిటునూఱు మాత్రమే జీవించి యున్నది. ఏనుగులు
 గొన్ని పదులు మాత్రమే యుద్ధమునకు సిద్ధముగ నుండెను.

మరుదినము దెల్లవారెను. ఆనెగొందికి రెండు కోట
 లున్నవి. అయిదు కోట లింతకుముందే జక్రవర్తికి స్వాధీన
 మయ్యెను. కొండక్రింద నొకకోట గలదు. దానికి 'పెద్దమ
 కోట' యని పేరు. కొండపైనున్న కోటకు 'చిన్నమకోట'
 యందురు. డిల్లీ సైన్యములు పెద్దమ కోటను దాకినవి. ఆ
 వస్త్రము మహా బలిష్ఠమైనది. వస్త్రపాకారములపై నిలువఁబడి
 వీరులైన రాతులు శత్రువులను లగ్గలు బట్టనివ్వక యెదురించు
 చుండిరి. ఆ నాటి యుద్ధమునకు సేనాధ్యక్షుఁడు జంబుకేశ్వ
 రుఁడే ఆతని వార్ధక్యము యుద్ధోత్సాహమున కేమియు
 నడ్డము నచ్చుటలేదు. జంబుకేశ్వరుఁ డొక మేలిరకపు గుఱ్ఱ
 ముపైఁ గూర్చుండి సమరము సేయుచున్నాఁడు. ఆతఁ డొకడే
 యైనను నాహవ రంగమున నెనిమిది మూర్తులుగఁ గనపడు
 చుండెను. ఒకటే క్షణమున నెనిమిది దిక్కులం దాతఁడుండి
 సైన్యముల నెచ్చరించు చుండినటు లుండెడిది. జంబుకేశ్వ
 రుని యశ్వసంచాలనా నైపుణి యట్టిది ! ఆ గుఱ్ఱపు నడక
 యా పాటిది ! డిల్లీ సైన్యములు క్రింద నుండి కోట నెక్కు
 టకై నానా యాతనలు బడుచుండెను. కాని పైనున్న
 వీరులు వీరి నెక్కనిచ్చినగదా ! తల గనపడినదే తడ వది
 నఱకఁబడుచుండెను. తురుష్క సైన్యములను వెనుక పాటు
 నుండి కుంతలదేశ ప్రజలుఁ దాకినారు. వారి ప్రధానాయు
 ధములు ధనుస్సులు, ఒడిసెండ్లు. వారు వైరులకుఁ గన్పడరు.
 వారి శస్త్రములు మా తము బుంఖానుపుంఖిములై శత్రువుల

నురుమాడు చుండును. కొన్నిసైన్యము —లా ప్రజల నడ్డ
గించుటకైఁ బయాణించెను. వాగు వీరికిఁ దొఱకినగదా
యడ్డగించుట ! ఆ ప్రజావాహిని కొండ లోయలలో, దాగి
కొనును. భూగర్భములఁ బడి ప్రయాణించును. జట్టులుగఁ
జీలి యుద్ధము సేయును. ఈ ప్రజాసైన్యమునకు విద్యారణ్యులు
నాయకులు. చరితకారులు వారినొకఁ దపస్విగ— శ్రీ
విద్యోపాసకులుగ మాత్రమే యొలుఁగుదురు. కాని, నాటి
ప్రజానాయకులుగ వారు దేశమున కొనర్చిన సేవ గొప్పది.

మధ్యాహ్నము మీటిపోయెను. వైరులకు పెద్దమకోట
గైవసమగు చాయలు గన్నడలేదు. సేన లపారముగ నష్టమై
పోవుచుండెను. వా రా కోటవాకిండ్లు బగులఁ గొట్టఁ బయ
త్నించినారు. ఏన్గుల నాకోటవాకిండ్లకు దాకించిరి. కాని
యాద్యారముల గుబ్బలయందుఁ బదునై నకత్తులు జెక్కఁబడి
యుండెను. ఏన్గులు వచ్చి వాకిండ్లకు ఢీకొనును. వెంటనే
గత్తులు కుంభస్థలముల దూసికొని పోవును. అవి ఘీంకాగము
లొనర్చుచు వెనుకకు మరలును. రాహుత్తు లెన్ని యోసారులు
ప్రయత్నించిరి. ఉన్మదములైన గజములు ముందుకుఁ గదలనే
కదలవు.

డిల్లీ సైనికుల కేమియుఁ దోచినదిగాదు. వెనుకనుండి
ప్రజాసైన్యములు దమ్మమితముగ బీడించుచుండెను. వారినిఁ
బట్టఁ బోయిన బక్షులవలెఁ బర్వెత్తుచుండిరి. సాయంకాలము
డగ్గరించుచుండెను. డిల్లీ సైనికులు కోట వాకిండ్లపై న

శీలలనుఁ జేర్చి వానిపై నేన్దులను నుగ్గించినారు. ఓరంతప్రొద్దు
 నకుఁ గోటవాకిండ్లుఁ బగిలెను. శత్రువుల సైన్యములు
 లోనికి నుగ్గినవి. నుగ్గుటయే దడ వాకోట యంచులందు
 రహస్యముగఁ నిలుపఁబడియున్న వీరులు శత్రువులను చిండి
 పిండి యొనర్చిరి. కాని సుల్తానుసేన యసంఖ్యాకముగ
 నుండెను. ఎంత మందిని జంపినను నాసైన్యము దెరలు
 తెరలై పైఁబడుచుండెను. జంబుకేశ్వరుని సైన్యమునగూడ
 గొన్ని నూఱులు సైనికులు వీరశయన మందినారు. ఇక
 మిగిలిన సైన్యము చాలకొద్ది. సాయంకాల మగుసరికి డిల్లీ
 సుల్తానునకు 'పెద్దమకోట' సంపూర్ణముగఁ స్వాధీనమైనది.
 జంబుకేశ్వరుని సైన్యములు 'చిన్నమకోటఁ' రినవి. శత్రు
 సైన్యములుఁ జిన్నమకోటకుఁ జుట్టును నాక్రమించుకొన్నవి.
 ఆనాడు విరూపాక్షులయ పరిసరము లందంతయు శత్రువులే
 అర్చకులు మొదలైన వా రెవ్వరును నా కోవెలలో లేరు.
 వారెల్లరు విద్యారణ్యుల పజాసైన్యములలోఁ జేరినారు.
 కోవెలలో నలంకారములు లేవు. దీపకాంతులులేవు. పంపా
 దేవికి నలంకారముల యాటోపములేదు. ఏకాంతమున విరూ
 పాక్షుఁ డొక్కఁడే యుండెను. ఆమూర్తి తనలోఁ దానేమో
 యనుకొను చున్నట్లుండెను. అప్పుడు గూడ విరూపాక్షుని
 మూఁడవ కన్ను మరి కొంచెము దెఱచికొని యే యుండెను.

తుంగభద్రాదేవి రక్తాంబర ధారినీ యైనది. ఆమె
యంబరకాంతి నే డింకను నరుణముగ నుండెను. ఆ యాధి
క్యము వీరరాఘవుల రక్తము గలియుటచే నైనది.

జంబుకేశ్వరుఁ డానాడు విరూపాక్షుని కోవెలకుఁ
బోలేడు. ఆతఁడు బ్రాహ్మదో పరితలమునుండి విరూపాక్షుని
గుడ్డివైపుఁ దిరిగి నమస్కరించెను. అప్పుడు విరూపాక్షుని
మూర్తి జంబుకేశ్వరుని హృదయమున భాసిల్లెను. భాసిల్లిన
యా మూర్తిలో ముఖ్యముగ గన్పడినది మూఁడవకన్ను.
అదియు నాడిక గొంత విచ్చి కొనియుండెను.

దిక్కులన్నియును గాఱు చీకలు లలమి కొన్నవి.
'చిన్నమకోటకు' వెలుపల భయంకరముగ శత్రువుల
యార్భాటములు, అవహేళనలు, వెరికేకలు, వినబడు
చుండెను. ఆ రాత్రిఁ గూడ సమర రంగముపై గ్రద్ద లాడు
చునే యుండెను. వానికంత పేరాశ యెందుకో! రాత్రియం
దా పక్షులు స్వప్నముగఁ గన్పడుట లేదు. మఱి వినబడునది
వాని తెక్కల చప్పుళ్ళు మాత్రమే! అవి సమర రంగ
మందు వికటముగ నాడు, మృత్యుదేవి యొక్క కాలి
యందెల ఘలం ఘలల వలె నుండెను.

జంబుకేశ్వరున కంతఃపురమందు నిద్రబట్టుట లేదు.
ఆతని యెదయెల్ల వేదనాభరితమై యుండెను. తన కాదిన
మున విరూపాక్ష దర్శనము బ్రాప్తింపలేదు. ఆ విషయము
జ్ఞప్తి కెలసి నంతనే మహారాజు కన్నులలో నాణి ముతై

ముల వంటి బాష్పములు !! వీని నాతఁడు దుడిచి కొనుచునే
సౌధ సోపానము లెక్కెను. దూరమునుండి యాలయము
వైపుఁ జూపు నిగిడ్చినాడు. ఆ స్వామి కోవెల నంతయుఁ
గటిక చీకటి గప్పినది. ఆ చీకటిలో విరూపాక్షు నాలయము
గుర్తు దెలియుటయే లేదు. బాగుగ గమనించి చూచి జంబు
కేశ్వరుఁ 'డదిచూలయ మగునని' గుర్తుఁ బట్టెను ! ఆహా
ఇంతకు ముం దా విరూపాక్షుని సన్నిధి యట్లుండెడిదో ? ఆ
స్వామి యేడు గోపురములపై నెన్ని కాచదీపములో ! ఏ
కాంతమున జంబుకేశ్వరుఁడు వెక్కి యేడ్చినాడు. అది
యేకాంతము గనుక నాతఁ డంత వెక్కియేడ్చెను. చేతులు
జోడించి నిలుచున్న జంబుకేశ్వరుని యెదుట, నాలయములో
నెఱ్ఱని కాంతి గనుపడ్డది. ఆ కాంతి గటిక చీకటులఁ బొడుచు
కొని జంబుకేశ్వరునిపైఁ బడెను. ఆ కాంతి యేమి ? చకితుఁ
డైన జంబుకేశ్వరుఁ డొకసారి గన్నులు నులుముకొని చూచి
నాఁడు. ఆ యెఱ్ఱని కాంతిలో విరూపాక్ష లింగముఁ దనకు
స్పష్టముగఁ గన్పడెను. ఆ తేజఃపుంజము విరూపాక్షుని జిచ్చర
కన్ను. ఆ కన్ను ద న్నీడ్చుచున్నట్లు జంబుకేశ్వరునకు
భాసించెను. అతఁ డొక గోడను వెంటనే యానుకొననిచో
సౌధోపరితలమునుండి గ్రిందఁబడి యుండెడివాఁడు. జంబుకే
శ్వరుఁడు తుంగభద్రా నదివై పు జూచెను. ఆశ్చర్యము ! ఆ
రాత్రిలో నామెగట్టిన యరుణాంబరము జిగజిగ మెఱసి
పోవుచుండెను. ఇక జంబుకేశ్వరుఁ డచ్చట నిలువ లేక

పోయెను. అతఁడు క్రిందికిఁ దిగివచ్చినాడు. నడురాత్రి గొంత
మీరినది. జంబుకేశ్వర మహారాజు 'బహదుద్దీను'నకుఁ గబు
రంపెను. పరిచారకు లాతనిఁ గొనివచ్చిరి. జంబుకేశ్వరుఁడు
సంభాషణము నారంభించినాడు.

‘మిత్రమా నా సర్వబల మీనాటి కంతరించి
పోయినది. జేపటి యుద్ధమున నాకు మృత్యువు సిద్ధము. నా
మరణానంతరము నిన్ను శత్రువులు జంపుదురు. ఆ దుస్సం
ఘటనము నా కిష్టములేదు. మూడవ బల్లాణదేవుఁడు నా
మిత్రుఁడు. అతఁడు ‘తానూరు’ నం దున్నాడు. నిన్నచ
టికి రహస్యముగఁ బంపెదను. అతఁడు నిన్ను రక్షించి
‘రును.’

‘బహదుద్దీను’నకు నోట మాట రాలేదు. అతఁడు
జంబుకేశ్వరుని కాళ్ళపైఁ బడి శిశువువలె గోలుగోలున
నేడ్చెను. మఱు నిమసమందే మేనాలు దయారైనవి.
వానిలో బహదుద్దీను దారాసుతులుఁ గూర్చున్నారు. బహ
దుద్దీను కొఱకై యొక సమర్థమైన హయము సన్నాహ
పరుపఁ బడెను. జంబుకేశ్వరుని భార్య, బహదుద్దీను సతి
‘జులేఖా’ను గట్టిగఁ గాగలించుకొన్నది. జంబుకేశ్వరుఁడు
‘బహదుద్దీను’ను మనసార నాలింగనముఁ జేసికొనెను. వారి
దే మతమైననేమి? వారి హృదయప్రేమ కపుడు మతము
లడ్డురాలేదు. ధర్మములలోని సామాన్య విభేదము లడ్డు
రాలేదు. క్షుద్రమైన మతమున కతీతమైన మానవ ధర్మ

మానాడు పారి నేక కుటుంబముగఁ గావించినది. మతము, మొదలైన యున్నాదములు - స్వార్థపరులు దమ ప్రయోజనములను సాధించికొనుటకై యమాయకులపై వేయునుచ్చులు. ఏ మతమే గాని రాక్షసత్వమును బోధింపదు. ఏ మతమేగాని దాన దయాది ధర్మముల నిషేధింపదు.

బహదుర్దీనునకు నక్షగా జంబుకేశ్వరుఁడు గొంత పరివార మిచ్చెను. ఆ పరివారము బహదుర్దీనును భూగర్భ మార్గములలోఁ గాగడాల వెలుగులోఁ గొనిపోయినవి. ఆ తోవలు శత్రువులకుఁ దెలియవు. ఆ భూగర్భ మార్గము లెక్కడో యోరంత దూరమున నరణ్యములలోఁ జేరి పోవును.

ఆకాశమున వేగుచుక్క మినమిన లాడుచుండెను. అప్పటికే సేనానాయకులు జంబుకేశ్వరుని చుట్టును మూఁగిరి. బతికిన యుద్ధవీరు లొక నూలుమంది మాత్రమే! పది పదునైదు గుఱ్ఱములు జీవించి యుండెను. పెద్దమకోట నుండి నడుమ నడుమఁ గొన్ని యేడ్పులు వినవచ్చుచుండెను. ఆ యేడ్పులు శత్రుసైన్యములవి. దానికి కారణము ప్రజావాహిని వారిని మాటి మాటికినిఁ బెట్టు సిలుగులు. ఆ రాత్రి యంతయు, తుగ్లకు సైన్యములపై బాణవర్షము గురియుచునే యుండెను. ఒడిసెలరాళ్ళుఁ బడుచునే యుండెను. ఆ విప్లవ కారుల సైన్యములకు నాయకుఁడు విద్యారణ్యులు. కాని

యెంత జేసిన నేమి ? తుగ్లకు సైన్యము లసంఖ్యాకములుగా నున్నవి.

జంబుకేశ్వర మహారాజు మహారాణులవైపుఁ జూచి నాఁడు. ఆతనికి మువ్వురు రాణులు. మువ్వురు రాణులలో బదునొకండుమంది సుతులు. జంబుకేశ్వరుని చూపులలో జాలి యుండెను. ఆ హాసనను బట్టపుదేవి గ్రహించినది. ఆమెకు జంబుకేశ్వరుని జాలి యిష్టము లేదు. హాత్యుగా నామె యన్నది. 'మే మెందుకైనను సిద్ధమే'

జంబుకేశ్వరుని గొంతు గద్గదమై వణకసాగెను. ఆయన బలికెను. 'దేవీ ! రేపు శాత్రువులు కోటలోఁ బవేశింతురు. మా మరణానంతరము స్త్రీల మానములు దక్కవు.' ఈ మాట లనుచు నాతఁ డక్కడ నిలువలేకపోయినాడు. ఆయన వారిని విడిచి కొంత దూర మేగెను.

పట్టపురాణి జంబుకేశ్వరుని వెను వెనక్ నే నడచినది. 'మా కిపు డేమి గర్తవ్యము ? శస్త్ర ప్రహారమా ? అగ్ని ప్రవేశమా ?' ఆమె యడిగెను.

మహారా జామెవైపుఁ జూచుటయేలేదు. తనలోఁ దా నతఁడు 'అగ్ని వంటి యువతుల కగ్ని ప్రవేశమే యుత్త మము'యని యనుకొనెను.

వెంటనే మహారాణి యాజ్ఞతో 'తారపర్వతము'న గట్టెలు జేర్పఁబడినవి. అవి చందన కాష్ఠములు. హరిహ రాది మంత్రులు కంపన మొదలైన సేనాధ్యక్షులు, - నా

వీరమాతలకు మనసార నమస్కరించిరి. నూతన వస్త్రాలం
కృతలై వివిధ భూషణోజ్వల తనులై, యా వనితలు జంబు
కేశ్వరునకు నమస్కరించి భూగర్భ మార్గములలో దారపర్వ
తమునకు నడచి వెళ్ళినారు. వారి వెనకల మువ్వురు
కోడండ్రు గూడ నడచిరి వారిని జంబుకేశ్వర సుతులు
ముగ్గురు గొగలించికొని సాగనంపినారు.

చీకటులు కొద్దికొద్దిగ విడిపోవుచుండెను. పారావత
పక్ష భూసరములై - బభాత కాంతు లల్ల నల్లఁ దొంగి
చూచుచుండెను. తార పర్వతముపై బహ్మండమగు
మంటలు రేగినవి. మువ్వురు రాణు లందు లీనమై పోయిరి.
మువ్వురు కోడండ్రు యత్తల ననుసరించిరి. అగ్నివంటి స్త్రీ
లగ్నియందే లీనమైనారు. కార్యము కారణమం దైక్య
మయ్యెను. వహ్నిలోఁ జొరఁబడిన యా యార్దురు నగ్ని
దేవున కాటు జ్వాలికలైరి.

పాసాదోపరితలము నుండి జంబుకేశ్వరుఁ డీ దృశ్య
మును జూచుచునే యుండెను. వారెల్ల రగ్నియందు గాలి
పోవుసరికి భళ్ళున దెల్లవారెను. వారి యగ్ని పవేశమును
గాంచుచున్న జంబుకేశ్వరుని కన్నులలో బాష్పములు లేవు.
ఆతఁడొక శిలవలె నా దృశ్యమును గాంచెను. నాట నుండి
జంబుకేశ్వరుఁడు శిలయే ఎఱ్ఱని ప్రభాతకాంతులలో, విరూ
పాక్షుని యాలయ మా మహారాజునకు గోచరించెను. ఆల
యము గన్నడి నంతనే జంబుకేశ్వరుని సంతోష మింతంత

గామ. ఆతఁడు వికటముగ నట్టహాసమున ర్చెను. అది యొక ప్రమథుని యట్టహాసము. విరూపాక్షునకు జంబుకేశ్వరుఁడు గై మోడ్చెను. **ACC NO. 7362**

కోట వాకింట్ల **1200** దేవువఁబడినవి. జంబు కేశ్వరుని నూర్గురు యోధులును లక్షవీరులవలెఁ బోరాడిరి. ఆ యుద్ధము నందు యువరాజు 'రామనాథుని' విక్రమము బ్రశంసనీయమై యుండెను. జంబుకేశ్వరుఁ డీనిన పులివలె శాతువులపైఁ బడి తేగనఱకెను. ఆనాఁ డాతనిలో నేదో రుద్రదాంశ మావేశించినది. 'రామనాథుఁడు' దండ్రుడికి సమీపమున నే నిలచి పోరు చుండెను. వానిని నూలుమంది రౌతులు జుట్టుకొన్నారు. ఆ నూలుమందికి వాని యొక ఖడ్గమే బదులు చెప్పుచుండెను. ఆనాటి రామనాథుని విక్రమము—యేనాటి యభిమన్యు కుమారుని విక్రమమునో సేనాధ్యక్షులకుఁ దోపింపఁ జేసినది. పోరి పోరి వాని కలసట యైనది. శత్రువీరుఁ డొకఁడు రామ నాథుని తల దెగ నఱకెను. ఆ శిరస్సు జెంగున నెగిరి జంబు కేశ్వరుని సన్నిధిని బడినది. **శిర్-8133**

NAR
కుమారుని శిరస్సునుఁ జూచిన తండ్రికి హఠాత్తుగ రెండుబొట్టుల కన్నీరు రాలెను. జంబుకేశ్వరుని యెదుట విరూపాక్షుని దర్శనమైనది. ఆతని చిచ్ఛరకన్ను జాజ్వల్య మానముగ వెలుఁగుచుండెను. విరూపాక్షుఁడు 'దన్నాకం టిలో నైక్యమగు' మని రాజును సంబోధించి నట్లయ్యెను.

ఎదుట యుద్ధము చేయుచున్న శత్రువీరునిపై జంబు
కేశ్వరుఁడు జేతి కొలఁది ఖడ్గమును విసరినాడు. కాని యా
గురి దప్పిపోయినది. గురి దప్పుట కారని జీవితములో నిదియే
తొలిసారి. మరునిముసమందే శత్రువీరుని ఖడ్గము జంబుకేశ్వ
రుని శిరస్సును నఱకివేసినది. ఆ రాజయోగి శిరస్సు
మొండెము నుండి వేఱయ్యెను.

జంబుకేశ్వరుఁడు మరణించెను. శివాంశము శివునిలో
నైకమైనది. జంబుకేశ్వరుని సంతాన మంతయు నా యుద్ధ
మున వీరమరణ మందెను. ఆ మహారాజు వంశమున మఱి
యెవ్వరును మిగులలేదు.

ఆ ప్రజలకు జంబుకేశ్వరుఁడు శివాంశ యని విశ్వా
సము. వా రారానికి గుడి గట్టిరి. జంబుకేశ్వరుని మూర్తి
నా యాలయమందుఁ బ్రతిష్ఠించినారు. నేటికి నా గుడిలో
జంబుకేశ్వరునికిఁ బూజ జరుగుచుండును. జంబుకేశ్వరుఁడు
శివాంశ యని ప్రజల విశ్వాసము.
